

МЕДИЦИНСКИ УНИВЕРСИТЕТ-
ВАРНА

ФАКУЛТЕТ ПО ОБЩЕСТВЕНО
ЗДРАВЕОПАЗВАНЕ

КАТЕДРА ПО СОЦИАЛНА МЕДИЦИНА И
ОРГАНИЗАЦИЯ НА ЗДРАВЕОПАЗВАНЕТО

доц. Михаела Атанасова Варнева, д. м.

**ПРОФЕСИОНАЛНО СДРУЖАВАНЕ
И РАЗВИТИЕ НА ДЕЙНОСТТА
НА ЗЪБОТЕХНИЦИТЕ В БЪЛГАРИЯ**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за придобиване
на научна степен

„ДОКТОР НА НАУКИТЕ“

Област на висше образование 7. Здравеопазване и спорт
Професионално направление 7.4. Обществено здраве
Специалност: „Управление на общественото здраве“

Официални рецензенти:

проф. д-р Елена Младенова Шипковенска, д. м.

доц. д-р Невяна Георгиева Фесчиева, д. м.

проф. д-р Георги Томчев Томов, д. м.

Варна, 2024

Дисертационният труд съдържа 239 стандартни страници и е онагледен с 19 таблици, 24 фигури, 24 снимки, 4 схеми и 9 приложения. Библиографската справка включва 281 литературни източника, от които 204 са на кирилица и 77 на латиница.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от Катедрения съвет на Катедрата по социална медицина и организация на здравеопазването, Факултет по обществено здравеопазване към Медицинския университет „Проф. д-р Параскев Стоянов“ – Варна.

Публичната защита на дисертационния труд ще се проведе на 16.01.2025 г. от 11:00 ч. в електронна среда и присъствено в Докторантското училище пред научно жури в състав:

доц. д-р Наталия Василевна Ушева, д.м.

доц. Силвия Павлова Николова, д. оз.

проф. д-р Радосвета Стоянова Андреева-Борисова, д.м.н.

доц. д-р Невяна Георгиева Фесчиева, д. м.

проф. д-р Елена Младенова Шипковенска, д. м.

проф. д-р Георги Томчев Томов, д. м.

проф. Иванка Костова Стамболова, д. м.

Материалите по защитата са на разположение в научния отдел на МУ-Варна и са публикувани на интернет страницата на МУ-Варна.

СЪДЪРЖАНИЕ

Съкращения, използвани в автореферата	5
Въведение	8
Цел, задачи, методика и организация на проучването	10
1. Цел, задачи и работни хипотези	10
2. Предмет на изследването	12
3. Конкретни проучвания	12
4. Обект и обхват на проучването	13
5. Етична рамка на проучването	14
6. Провеждане и организация на проучването	14
7. Методи на проучването	17
Резултати от собствените проучвания и дискусия	18
1. Професионално сдружаване на зъботехниците в България през 1990-2022 г. (емпирично проучване)	18
2. Историческа периодизация на сдруженията и професионалните организации на зъботехниците в България	36
3. Демографска характеристика, професионален статус и квалификация на респондентите	38
3.1. Демографска характеристика, професионален статус и квалификация на практикуващите по специалността „Зъботехник“	38
3.2. Демографска характеристика, професионален статус и квалификация на преподавателите с ОКС по специалността „Зъботехник“	42
4. Мнение на практикуващите по специалността „Зъботехник“ за съсловната им организация	45
5. Мнение на преподавателите от медицинските колежи относно БАЗ	52
6. Становище на изследваните групи по въпроси, засягащи обучението и професионалното развитие по специалността „Зъботехник“	54
7. SWOT-анализ на дейността по специалността „Зъботехник“	58
8. Модел за развитие на дейността по специалността	63

„Зъботехник“.	
9. Стратегия за развитието на професията „Зъботехник“	65
Изводи	67
Препоръки	69
Научни приноси	72
Публикации във връзка с дисертационния труд	74
Признания и благодарности	76

СЪКРАЩЕНИЯ, ИЗПОЛЗВАНИ В АВТОРЕФЕРАТА

АБА	Алианс на българските акушерки
БАЗ	Българска асоциация на зъботехниците
БАПЗГ	Българска асоциация на професионалистите по здравни грижи
БЗС	Български зъболекарски съюз
БЛС	Български лекарски съюз
ВМС	Висш медицински съвет
ДДТ	Данък добавена стойност
ЕДИ	Единни държавни изисквания
ЕС	Европейски съюз
ЗВО	Закон за висшето образование
ЗЗ	Закон за здравето
ЗЗО	Закон за здравното осигуряване
ЗЛЗ	Закон за лечебните заведения
ЗПОО	Закон за професионалното образование и обучение
ЗСОМСА	Закон за съсловната организация на медицинските сестри и акушерките
ЗСОМСААМС	Закон за съсловната организация на медицинските сестри, акушерките и асоциираните медицински специалисти
ЗСОМСААМСЗПФ	Закон за съсловната организация на медицинските сестри, акушерките и асоциираните медицински специалисти, на зъботехниците и помощник-фармацевтите
КК	Контролна комисия
КНСБ	Конфедерация на независимите синдикати в България
КПЕ	Комисия по професионална етика
КРК	Контролно-ревизионна комисия
КС	Контролен съвет
МДЦ	Медико-дентален център

МЗ	Министерство на здравеопазването
МТЗЛ	медико-техническа зъботехническа лаборатория
МТЛ	медико-техническа лаборатория
МФ	Министерство на финансите
НАОА	Национална агенция за оценяване и акредитация
НКС	Национален координационен съвет
НРД	Национален рамков договор
НС	Национален съвет
НСБФБ	Национално сдружение на бакалавър-фармацевтите в България
НЗОК	Национална здравно-осигурителна каса
НСК	Национален съвет по качеството
ОЗЛ	Общински зъботехнически лаборатории
ОКС	образователно-квалификационна степен
ОНС	образователна и научна степен
ОС	Общо събрание
ПМС	Полувисш медицински институт
ПМС	Постановление на Министерския съвет
ПСЗР	Профсъюз на здравните работници
ПСО	Професионално-съсловна организация
РЗИ	Регионална здравна инспекция
РЗОК	Районна здравно-осигурителна каса
РК	Регионална колегия
РПС	Районна стоматологична поликлиника
РЦЗ	Районен център по здравеопазване
СГС	Софийски градски съд
СДО	следдипломно обучение
СДС	Съюз на демократичните сили
СЗБ	Съюз на зъботехниците в България
СМТЗЛ	самостоятелна медико-техническа зъботехническа лаборатория

СМТЛ	самостоятелна медико-техническа лаборатория
СМФБМБ	Сдружение на медицинските фелдшери /бакалаври по медицина/ в България
СРЛБ	Съюз на рентгеновите лаборанти в България
ССБ	Съюз на стоматолозите в България
УС	Управителен съвет
ЦСПМК	Централен съвет на полувисшите медицински кадри

• *Номерата на таблиците и фигурите в автореферата не отговарят на номерата в дисертационния труд.*

ВЪВЕДЕНИЕ

В дисертационният труд са представени кратки исторически данни за зараждането на професионалните сдружения в България и е проследено хронологично създаването и развитието на професионалните сдружения в здравеопазването след 1878 г. до наши дни. Отделя се специално внимание на сдружението на зъботехниците у нас от далечната 1910 до 2022 г.

В по-новата история на сдружението „Съюз на зъботехниците в България“ (СЗБ) (след 1990 г.) професионалната група на зъботехниците се превръща от обект на управление от страна на държавата в самоуправяващ се субект. След възраждането на сдружението то е организация на всички зъботехници, но в края на съществуването си (2009-2018 г.) представлява интересите и защитава правата само на управителите на зъботехническите лаборатории. Едва през 2019 г. зъботехническото съсловие получава своя съсловна организация, легитимирана от ЗСОМСААМСЗПФ, в която задължително членуват всички практикуващи тази професия.

Проучен е чуждият опит относно професионалните организации на зъботехниците. Проведен е сравнителен анализ на политиките и стратегиите им. Прилаганите политики и стратегии са почти идентични и правят организациите популярни и предпочитани, поради което съсловието ги припознава като защитници на интересите му. Всички анализирани чуждестранни съсловни организации организират, контролират и насърчават следдипломното обучение.

Проучен е чуждият опит относно дейността и обучението на зъботехниците в чужбина и е направен сравнителен анализ. Установено е, че професионалните качества необходими за практикуване на професията и развитие на дейността са идентични. Необходимо е специално образование, но в някои от страните по света то е задочно, а в други редовно. Има два вида зъботехници, а при лабораторните има специализации и

сертифициране. Съществуват още длъжностите помощник зъботехник, чирак, калфа и майстор.

Проведеното собствено проучване е на базата на съпричастност към съсловието от 1983 г., архивни документи на СЗБ и записки от дълбочинни интервюта.

Интересът към тази тема бе провокиран от липсата на обемно и изчерпателно изследване с цел събиране и обобщаване на историческите данни за професионалните сдружения на зъботехниците в България; липсата на системно проучване на мнението на зъботехниците и преподавателите за БАЗ, относно очакванията им от нея и наличието на проблеми; липсата на методика и организация на продължаващото/следдипломно обучение (СДО); липсата на методика и организация на наставничеството като процес и част от обучението по специалността; липсата на методика за акредитация на самостоятелните медико-технически лаборатории (СМТЛ) като бази за продължаващото обучение на практикуващите.

Благодарение на натрупания собствен опит като преподавател и дългогодишен член на съсловието и поради това, че подобни не са открити в достъпната литература, са разработени: Модел за развитието на дейността по специалността и Стратегия за развитие на професията. Проведен е SWOT-анализ на дейността.

По-голямата част от практикуващите зъботехници нямат научноизследователска дейност и публикационна активност, поради което е подготвена и предложена програма за СДО по „Въведение в научно-изследователската дейност“.

Формулираните изводи и препоръки ще бъдат предоставени на ръководството на съсловната организация с цел преодоляване на проблемите и успешното ѝ функциониране. Според изследвателя е необходимо да се съхранят историческите факти за съсловните сдружения на зъботехниците и те да заемат полагащото им се място в пантеона на

медицинските професии и техните съсловни организации.

През дългия път на своето развитие професията на зъботехника непрекъснато се променя в синхрон с постоянно изменящите се изисквания на денталните лекари, пациентите и системата на здравеопазване. Денталното обслужване на населението се адаптира към нарастващите потребности на обществото в условията на демографските промени и застаряването на населението в Европа и по света, за да се подобри качеството на живот на пациентите. Зъботехниците са основни членове на денталния екип и играят съществена роля за поддържането на здравето и лечението на пациентите чрез изработваните от тях специализирани медицински изделия. През последните години фокусът се поставя върху концепцията за дигиталните технологии и техните материали. В условията на динамично променящата се среда от страна на зъботехниците се изискват извънредно много усилия, време и финансови средства за непрекъснато обучение и постигане на по-добро ниво на професионално развитие.

ЦЕЛ, ЗАДАЧИ, МЕТОДИКА И ОРГАНИЗАЦИЯ НА ПРОУЧВАНЕТО

1. Цел, задачи и работни хипотези

Целта на настоящото проучване е да се направи ретроспекция на дейността на ПСО в здравеопазването като цяло и по-конкретно - на професионалните сдружения и организации на зъботехниците през периода от 1910 г. до 2022 г., и да се анализира мнението на практикуващите зъботехници и преподавателите по специалността „Зъботехник“ относно БАЗ и някои други важни въпроси на обучението и практикуването по тази специалност.

За изпълнението на тази цел са формулирани следните **задачи**:

1. Да се проучат документи и исторически факти за

зараждането на сдруженията, съсловните организации и професионалните съюзи в областта на здравеопазването у нас.

2. Да се проследи хронологията на възраждането на сдруженията и ПСО в българското здравеопазването след 1990 г.

3. Да се проучи историята на сдружението и съсловната организация на зъботехниците през периода от 1910 г. до 2022 г. у нас.

4. Да се направи историческа периодизация на сдруженията и съсловните организации на практикуващите по специалността „Зъботехник“ у нас.

5. Да се изследва нормативната база, регламентираща създаването и дейността на БАЗ.

6. Да се проучи опитът на чуждестранните професионални организации на зъботехниците и дейността по специалността „Зъботехник“.

7. Да се направи демографска, професионална и квалификационна характеристика на работещите зъботехници и преподаватели по специалността „Зъботехник“.

8. Да се изследват мненията и познанията на практикуващите зъботехници за нормативната база и управлението на БАЗ и за очакванията им относно СДО.

9. Да се проучи мнението на преподавателите с ОКС по специалността „Зъботехник“ от медицинските колежи у нас за БАЗ и за участието им при СДО.

10. Да се проведе SWOT - анализ на дейността по специалността „Зъботехник“.

Работни хипотези

Основна хипотеза: професионалистите по специалността „Зъботехник“ у нас не познават нормативната база на БАЗ, а нейните цели и задачи не съвпадат с техните очаквания. Преподавателите от медицинските колежи не припознават БАЗ, не желаят да членуват в нея, а някои от тях не са готови да участват в СДО на практикуващите зъботехници.

Хипотези, свързани с количествените и качествените характеристики на информираността, нагласите, интересите и поведението на зъботехниците и преподавателите:

1. Анкетираните зъботехници познават нормативната база на БАЗ и нейните цели и задачи съвпадат с техните очаквания, а анкетираните преподаватели припознават БАЗ и са готови да участват в СДО, организирано съвместно с учебните заведения.

2. Възрастта, трудовият стаж и професионалният статус на респондентите влияят върху познаването на нормативната база, целите и задачите на БАЗ, докато преподавателите не я припознават и не са готови да участват в СДО, организирано съвместно с учебните заведения.

2. Предмет на изследването

Предметът на изследване е историческото развитие и законодателната база за функциониране на сдруженията и съсловните организации в здравеопазването и по-конкретно - професионалната организация на зъботехниците, и очакванията на зъботехниците и преподавателите по специалността от новосъздадената БАЗ.

3. Конкретни проучвания

3.1. Проучване на литературни източници и документи.

3.2. Проучване на нормативни документи и закони относно създаването и правното регламентиране на БАЗ.

3.3. Проучване на чуждия опит относно съсловните организации на зъботехниците.

3.4. Проучване на чуждия опит относно дейността по специалността „Зъботехник“.

При осъществяване на проучванията по т. 3.3. и 3.4. е потърсена информация в бази-данни като ResearchGate, MEDLINE, Pub Med, Google Scholar, eLibrary.ru, Scopus с ключови думи dental technician associations, professional organizations и dental technician activities. Информацията е оскъдна и недостатъчна за професията „Зъботехник“. По-

голямата част от откритите публикации са свързани с професията „Дентален лекар“.

3.5. Проучване на личния архив на Д. Мавродиева и на част от архива на СЗБ през периода от 1990 г. до 2018 г.

3.6. Социологическо проучване чрез дълбочинни интервюта.

3.7. Анализ на изображения и на видеозапис от учредителния конгрес на БАЗ.

3.8. Анализ на собствени записки при посещенията на открити заседания на УС на БАЗ в гр. Стара Загора, Разград и Варна.

3.9. Проучване на качестватата, необходими за успешна практика и развитие на дейността по специалността „Зъботехник“.

3.10. Емпирично проучване на дейността на СЗБ и БАЗ, базирано на съпричастност и собствен опит.

3.11. Анкетно проучване сред практикуващи зъботехници.

3.12. Анкетно проучване сред преподаватели с ОКС по специалността „Зъботехник“.

4. Обект и обхват на проучването

Критерии за включване: участниците са подбрани на доброволен принцип сред членовете на БАЗ съгласно предварително формирани критерии, за да се постигне всеобхватност и достоверност на получените резултати.

Обект на проучването - всички зъботехници в България, регистрирани към 1.09.2020 г. в 25-те РК на БАЗ, чиито председатели са дали разрешение за провеждане на проучването; всички преподаватели по специалността (към 1.09.2020 г.), които работят в трите медицински колежа, където се провежда обучението, и притежават ОКС по специалността „Зъботехник“.

Обхват на проучването - 378 респонденти:

➤ Първа група - зъботехници от практиката (n=360), работещи като управители и наемни работници в зъботехнически лаборатории. Съгласно данни от регистъра се касае за добра представителност на извадката - от 21,82% от генералната

съвкупност. Получените резултати са статистически значими.

➤ Втора група - преподаватели с ОКС по специалността „Зъботехник“ (n=18) от медицинските колежи в гр. София, Пловдив и Варна, където се провежда обучение по специалността. Касае се за много добра представителност на извадката - от 75,00% от генералната съвкупност. Получените резултати са статистически достоверни.

5. Етична рамка на проучването

То е одобрено от Комисията по етика на научните изследвания (КЕНИ) на МУ - Варна с Протокол № 95/23.07.2020 г. Окончателният отчет е одобрен с Протокол № 107/21.10.2021 г.

6. Провеждане и организация на проучването

Разработването на дисертационния труд се осъществи в шест хронологично последователни и логично следващи една след друга фази:

➤ **Първата** фаза включва: формулиране на темата на проучването; информирание на Главния секретар на БАЗ за темата на научното проучване и намерението за провеждането му; изпратен формуляр (чрез електронна поща) и поискано разрешение за провеждане на проучването от председателите на всички 28 РК на БАЗ в страната; получени и представени в КЕНИ формуляри за разрешение от 25 РК на БАЗ.

➤ **Втората** фаза включва: прецизно формулиране на научно-изследователската цел; формулиране на задачите за постигане на целта и избор на подходящи методи на дисертационното изследване, които включват: документален историографски метод; научен анализ на зараждането на съсловните организации, професионалните съюзи и профсъюзното движение в здравеопазването у нас, както и на ролята и мястото му в здравеопазването в България и конкретно - на създаването и ролята на сдруженията на зъботехниците; сравнителен анализ на информацията от официални сайтове за професионални организации по специалността „Зъботехник“; провеждане на

девет дълбочинни интервюта със зъботехници от практиката, обработване и систематизиране на данните от тях.

➤ **Третата** фаза включва: разработването на два инструмента - въпросници, насочени към двете таргетни групи (Приложение № 1 на дисертационния труд).

Анкетната карта за проучването на мнението на първата група съдържа 26 въпроса (18 затворени и 8 отворени). Тя има за цел да установи демографската характеристика, професионалния статус и квалификацията на практикуващите зъботехници и да изследва, дали те одобряват задължителното членство, познават органите на управление, задачите и целите на БАЗ, и дали те отговарят на очакванията им.

Анкетната карта за проучването на мнението на втората таргетна група съдържа 19 въпроса (16 затворени и 3 отворени) и има за цел да установи демографската характеристика, професионалния статус и квалификацията на преподавателите и да изследва, дали те припознават БАЗ като своя съсловна организация, и дали са готови да участват в СДО на зъботехниците.

Чрез четирите еднакви въпроса в двете анкетни карти се цели съпоставянето на мнението на двете таргетни групи по важните за съсловието въпроси относно провеждането на учебната практика и преддипломния стаж при обучението по специалността, организацията и тематиката на СДО.

➤ **Четвъртата** фаза включва: разпространението на двете анкетни карти и провеждането на социологическото проучване в рамките на пет месеца (от 1.09.2020 г. до 7.02.2021 г.). Анкетното проучване е проведено изцяло по интернет чрез google-формуляри поради пандемията от COVID-19. Анкетните карти са изпратени на председателите на РК по електронната поща и чрез телефонно устройство с молба да ги препратят на своите членове. Изследователят също изпрати над 300 анкетни карти до зъботехници от практиката и 24 преподаватели в медицинските

колежи, където се провежда обучение по специалността.

➤ **Петата** фаза включва: анализиране на информацията от проучените архиви и нейното систематизиране в таблици; създаване на историческа периодизация на сдруженията и професионалните организации на зъботехниците в България през периода от 1910 г. до 2019 г.; установяване на лицата, участвали непосредствено в ръководството на зъботехническото сдружение през годините и настоящата съсловна организация (1910-2023 г.); систематизиране на данните за финансовото състояние на организацията през периода от 1996 г. до 2017 г.; проследяване на дейността на БАЗ от създаването ѝ до 2023 г. и набелязване на някои от проблемите.

➤ **Шестата** фаза включва: обработка и анализ на подробните записки от посетените открити заседания на УС в гр. Стара Загора, Разград и Варна; обработка на данните от социологическото проучване с използване на SPSS v.20.0. и Jamovi 2.2.1.; представяне на резултатите под формата на таблици и графично - чрез фигури; анализиране, систематизиране и обсъждане на получената информация; провеждане на SWOT-анализ на дейността по специалността „Зъботехник“; разработване на Модел за успешно развитие на дейността и на Стратегия за развитие на професията; формулиране на изводите и препоръките; разработване на девет приложения към дисертационния труд: Методика за СДО по специалността (Приложение № 2), Методика за акредитация на СМТЛ или МТЛ (като част от МДЦ) като база за СДО (Приложение № 3), модел на Заявление за издаване на сертификат за признато продължаващо/СДО (Приложение № 4), модел на Заявление за издаване на сертификат/разрешително за провеждане на курсове за продължаващо/СДО (Приложение № 5), примерен Протокол от Отдела „Продължаващо обучение“ на БАЗ (Приложение № 6), Методика за наставничество при обучението студентите по специалността „Зъботехник“ (Приложение № 7), примерен

Протокол за избор на наставници и СМТЛ/МТЛ за провеждането на учебна практика и преддипломен стаж на студентите по специалността „Зъботехник“ (Приложение № 8) и Учебна програма по „Въведение в научно-изследователската дейност“ (Приложение № 9); формулиране на теоретичните и практико-приложни приноси на дисертационния труд.

7. Методи на проучването

7.1.Документален историографски метод.

7.2.Качествен контент-анализ на документи.

7.3.Анализ на литературата от достъпни публикации по темата на проучването.

7.4.Описателен тематичен анализ на събраната информация.

7.5.Отворени въпроси в двете преки индивидуални онлайн анкети - събиране на мнения и препоръки.

7.6.Дълбочинни интервюта относно: възраздането на СЗБ през 1990 г. и последвалите събития, факти и борбата за създаване на законово легитимна съсловна организация до 2018 г.; събиране на информация за съсловни организации в чужбина - структура, политики, стратегии и популярност сред съсловието.

7.7. Емпирично проучване на дейността на СЗБ и БАЗ (от 1990 г. до 2022 г.).

7.8.Наблюдение - подробни записки при посещенията на откритите заседания на УС в гр. Стара Загора, Разград и Варна.

7.9.Вторично изследване: анализ на текстовете от дълбочинните интервюта; анализ на изображенията; анализ на видеозапис от учредителния конгрес на БАЗ.

7.10.Социологически метод посредством две преки индивидуални анкети при двете таргетни групи.

7.11.Работа в интернет.

7.12.Статистически методи: Вариационен анализ; Сравнителен анализ - използва се непараметричният анализ с χ^2 , който сравнява разликите по брой и процент. Статистически значими са резултатите при $p \leq 0,05$; Корелационен анализ на Spierman (ρ)

за определяне на зависимости между рангови признаци и силата на тяхното влияние. Степента на асоциативна зависимост е значителна при $0,5 < \rho = 0,7$; голяма при $0,7 < \rho = 0,9$ и изключително голяма при $\rho > 0,9$. Статистическа достоверност се приема при $p \leq 0,05$.

7.13. Графичен анализ.

7.14. SWOT - анализ на дейността по специалността „Зъботехник“.

7.15. Библиографски метод.

РЕЗУЛТАТИ ОТ СОБСТВЕНИТЕ ПРОУЧВАНИЯ И ДИСКУСИЯ

1. Професионално сдружаване на зъботехниците в България през 1990-2022 г. (емпирично проучване)

Създаването на организацията през 1910 г. и нейното възраждане заедно с други сдружения в здравеопазването през 1990 г. и няколко години след това са описани в литературния обзор.

Направените от изследователя проучвания на документи и литературни източници, както и принадлежността му към съсловието, засилиха изследователския интерес да се направи по-подробна и хронологично представена ретроспекция през периода от 1990 г. до 2022 г. За целта е проведено собствено проучване. То се базира на част от архива на СЗБ, архива на Д. Мавродиева, проведени срещи, дълбочинни интервюта, разговори с колеги и на собствен опит (от есента на 1983 г. до към настоящия момент).

Проучването доказва, че 1989 г. и следващите няколко години са белязани от кардинални промени в управлението на страната. Започва преход от централизирана планова икономика към пазарни стопански отношения и това води до промени в организацията на денталната практика и съответно - на свързаната с нея зъботехническа практика. В контекста на тези

промени на 24.02.1990 г. в кино „Освобождение“ (бивше) в гр. София, в присъствието на 242 делегати от цялата страна се провежда учредително събрание, на което се взема решение за създаване на СЗБ. Сдружението е регистрирано няколко месеца по-късно на 2.10.1990 г. в СГС като сдружение с нестопанска цел по Закона за лицата и семейството (под № 5305/1990), който по това време регулира дейността на юридическите лица с нестопанска цел. Според Устава, ако един делегат представлява 10 члена, то броят на членовете на сдружението по това време е около 2420. В Устава на организацията е записано: „Съюзът на зъботехниците в България е доброволна, професионално-творческа организация на равноправни зъботехници, които осъществяват своята дейност в съответствие с Конституцията и законите на Република България, в сътрудничество с държавните органи и обществените организации“. Тука, както и в първия устав, приет през далечната 1910 г., са залегнали много сходни и почти едни и същи цели: защита на обществения престиж, грижа за повишаване на квалификацията чрез обучение - лекции, семинари, курсове, издаване на просветни материали, засягащи професията, подобряване на условията на труд и създаване на взаимоспомагателна каса. В чл. 22 е записано: „Избраните ръководни органи на СЗБ или на дружествата работят на обществени начала“, както е и в първия устав.

Определени са ръководните органи: Общо събрание, УС и Контролен съвет (КС). Върховен орган е Общо делегатско събрание, което се състои от делегати от различните РК по един на 10 члена на сдружението. По места членовете на СЗБ се сдружават в регионални организации с не по-малко от пет члена. За Председател е избран В. Кехайов, за Съпредседател - Хр. Крайселски, а за Секретар - Т. Манчев. Първият адрес на СЗБ е ул. „Г. Софийски“ № 1, зъботехническата лаборатория на Стоматологичния факултет - София.

Според данни от архива на Д. Мавродиева към този момент в гр. Варна и областта работят 239 зъботехници. Съхранен е списък на голяма част от членовете на Националния координационен съвет (НКС) и Контролно-ревизионната комисия (КРК), избрани след учредяването на СЗБ. Към този момент сдружението защитава правата и интересите на всички, които практикуват професията и членуват по желание. За да отговори на промените в сектора, на 25.08.1991 г. сдружението издава Указание за издаване на становище за упражняване на частна практика на зъботехниците в страната. Документът е подписан от Хр. Крайселски и Т. Манчев. В първата извадка (като брой) фигурират 156 зъботехници, на които е разрешено да упражняват частна практика от 10.10.1991 г.

Новоучреденото професионално сдружение има добри работни контакти със ССБ (преименуван по-късно на БЗС) и МЗ. Усетили силата на съюзени професионалисти, заедно със ССБ, са направени първи стъпки за остойностяване на стоматологичните и зъботехническите услуги. Свидетелство за това е Заповедта на Министъра на здравеопазването от 4.12.1991 г. за сформирание на работна група, в която са посочени поименно членовете - стоматолози от ССБ, зъботехници от СЗБ и представители на МЗ. СЗБ е представлявано от Кехайов, Предоев и Мавродиева. Разработена е методика за определяне на разходите за стоматологична и зъботехническа дейност.

Почти година по-късно в уведомително писмо на НКС на СЗБ е записано, че на редовно заседание от 23.10.1992 г. след анализ на инфлационния индекс в страната е взето решение от 1.11.1992 г. зъботехниците на свободна практика да изчисляват цените на зъботехнически дейности с индекс от 0.09.

На Втората национална конференция, проведена на 4-5 юни 1992 г. в гр. Пловдив присъстват 291 делегати от 66 зъботехнически лаборатории в страната. Данните дават основание да се предположи, че членовете на сдружението са не

по-малко от 2910. Вzeti са решения, които водят до промени в ръководството и устава. Устройството на СЗБ включва върховен орган - Общо делегатско събрание, Национален координационен съвет (НКС) и КС. Сдружението се представлява от президент и четирима вицепрезиденти. Една от задачите, които си поставя сдружението, е да участва в приема на студентите по специалността. На 20.08.1992 г. е подадено искане до Министъра на здравеопазването, в състава на изпитните комисии при провеждане на кандидат-студентските изпити да вземат участие експерти-специалисти от СЗБ. Със заповед № РД-15-855 от 25.08.1992 г. на МЗ са определени лицата: Мавродиева и Гузгунов за ПМИ-София, Бурджев и Белчева - за ПМИ-Пловдив и Кехайов и Крайселски - за ПМИ-Варна, но само като наблюдатели.

Няколко месеца по-рано (преди редовната Национална конференция) на 25-26.03.1993 г. в гр. Варна се провежда Третата национална извънредна конференция на СЗБ. Присъстват 185 делегати при квота 1:10, което предполага около 1850 членове на сдружението (с около 100 човека по-малко от делегатите на предходната конференция). Сред гостите на форума е д-р Куманов, Съпредседател на ССБ, който изразява съжаление за липсата на взаимодействие между ССБ и СЗБ. Присъстващите са уведомени от него, че ССБ е разработил проект за Закон за професионално-съсловните организации, в който СЗБ не фигурира, но (според него) включването на СЗБ в системата на ПСО е задължително и той е готов да внесе законопроекта на СЗБ във Висшия медицински съвет. Поради актуалността на проблема по-късно той е разгледан и в дневния ред. В изказване на Кехайов е подчертано, че СЗБ не може да изпълнява синдикални функции преди приемането на закон за ПСО. Приета е оставката на Хр. Крайселски от поста на вицепрезидент. Вл. Кехайов докладва по точка „Утвърждаване задачите на СЗБ, като участник в Централния съвет на полувисшите медицински кадри (ЦСПМК)

към МЗ“. Той представя съвета като експертен орган (към Министъра на здравеопазването), който се занимава с проблемите на додипломното обучение и следдипломното усъвършенстване на полувисшите медицински специалисти, тяхното професионално атестиране и правоспособност. Съветът изработва Правилник, който е одобрен от Министъра на здравеопазването и е подписан от председателите на шест сдружения, но за съжаление, в протокола не са упоменати, кои са те. Обсъждат се промени в Устава и е насрочена дата за конгрес. Взето е решение до провеждането на Първия конгрес СЗБ да се представлява от двамата съпредседатели И. Бурджев и Вл. Кехайов. Делегатите гласуват и приемат декларация до МЗ, в която изразяват мнение за правителствената програма за продължаване на реформата в здравеопазването. Обсъждат се темите за доклади, които да се представят на конгреса, което е свидетелство, че сдружението се опитва да се грижи за повишаване на квалификацията на своите членове. Поставя се въпросът за изработването на централен ценоразпис за вложен зъботехнически труд при коефициент „1“. След гласуването предложението е отхвърлено от делегатите.

Няколко месеца по-късно - на 2.07.1993 г. е проведена Третата национална конференция при следния дневен ред: отчетен доклад, изменения на устава, избор на нови ръководни органи и точка разни. На събитието присъстват 169 делегати от 30 града в страната. Изменението в устава касае въпроса за членския внос, защото в организацията вече има не само държавно, но и частно практикуващи зъботехници. След гласуването се приема, че членският внос ще се определя от УС и в регионалната каса ще останат 30%, а не, както е до сега - 20% от събраната сума. Променена е структурата на СЗБ, която включва: президент, трима вицепрезиденти, УС, състоящ се от представители на административните области в България и КС, избран от Общото делегатско събрание. След гласуването за Президент е избран И. Малеев, за вицепрезиденти - И. Бурджев,

Кр. Гинчев и Хр. Крайселски, а за членове на КС - Д. Малинов, Д. Цветков, Н. Аршинков, Г. Радулов и Е. Каменов. Предстои избор на членове на УС на областни събрания. Промяната засяга основно органите на управление - преди нея УС се състоеше от президент, четирима вицепрезиденти и 29 представители на бившите окръзи в страната. След тази национална конференция УС вече включва президент, трима вицепрезиденти и 9 областни представители. Делегатите се обединяват около идеята да се провеждат редовни годишни национални конференции през последната събота на месец май.

В изпълнение на взетото решение една година по-късно, на 28.05.1994 в гр. София се провежда Четвъртата национална конференция. Сред гостите са имената на колегите: Николова (преподавател от ПМИ-София), доц. Якимов (директор на ПМИ-Варна) и д-р Костов (ръководител на профила в ПМИ-Пловдив). Други гости са д-р Угринов, д-р Семерджиев (БЛС) и Д. Куманов от СДС (член на Народното събрание). В протокола е записано, че според отчетния доклад на Президента членовете на съюза са 1800. Разискват се проблемите на ОЗЛ и как да се урегулират отношенията им с общините. Всички те имат еднакви проблеми, свързани със слабо или почти никакво финансиране. Главните лекари на РСП спъват дейността им и се опитват да ги вкарат отново в структурата на стоматологичните поликлиники. Отчетено е, че вицепрезидентът Хр. Крайселски обикаля градовете и разговаря с представители на местната власт. Проблеми има в Добрич, Пазарджик, Разград, Велико Търново, Варна и др. градове.

На 14.07.1994 г. по инициатива на СЗБ се провежда среща с директорите и завеждащите ОЗЛ. Хр. Крайселски информира ръководителите за налични нови стойности на зъбните протези, определени със Заповед № РД 09-301 на министър Т. Гугалов, на основание чл. 1, т. 3 от Правилника за приложение на ЗНЗ и в изпълнение на Решение № 24 на колегиума на МЗ от 05.07.1994

г., в които са калкулирани цените на всички консумативи и материали, вложени в крайния продукт.

През 1994 г. (след сключен договор с „Ератос“ ООД) сдружението започва издаването на списанието „Зъботехника“ с издател Й. Георгиев. Той отчита като проблем на списанието липсата на наша, българска тематика.

Поради установени проблеми на 7.02.1995 г. се провежда среща с министър М. Виткова. На нея присъстват членове на УС на СЗБ и директори на зъботехнически лаборатории. Поставени са въпроси от компетенцията на МЗ и МФ: правото за упражняване на частна практика в ОЗЛ; въвеждане на минимален трудов стаж за разкриване на частна лаборатория; въвеждане на изискването - право за разкриване на частни зъботехнически лаборатории да имат само правоспособни зъботехници; регламентиране на правото на частните зъботехнически лаборатории за закупуване, обработка и продажба на зъбопротезни конструкции от злато и златни сплави; за намаляване на митата и за отпадане на ДДС върху стоките за стоматологични и зъботехнически цели.

На основание чл. 15, ал. 3 от Устава на СЗБ на 25-26.05.1995 г. в зала 8 на НДК се провежда Петата Юбилейна национална конференция на СЗБ. На форума са представени протоколи от 31 града, с които са избрани 139 делегати, което позволява да се предположи, че СЗБ има около 1390 члена. Гости на форума са: А. Конова - Завеждащ отдел „Стоматология“ в МЗ, И. Семерджиев - Зам. Председател на БЛС, Д. Куманов - бивш депутат от 36-то Народно събрание, Хр. Христов - началник Главно управление в МЗ, Д. Делчев и Г. Петков - зъботехници.

В своето приветствие Хр. Христов поздравява участващите от името на МЗ и министър М. Виткова и казва: „Проблемите, които има амбицията да разреши тази конференция, са проблеми и на министерството. Един от големите проблеми на нашето здравеопазване е проблемът за стоматологичното и

зъботехническото обслужване на гражданите. Управлението, което ръководя в МЗ, има впечатление за недостатъчна и ефективна връзка със зъботехническите лаборатории в страната и с вашия Съюз. Готови сме в близко бъдеще на сериозни разговори, за да преодолеем тази деструктивна и вредна тенденция“. Приветствие е прочетено и от И. Семерджиев.

На конференцията Д. Мавродиева изнася данни, че в гр. Варна само 96 от 210 практикуващи зъботехници членуват в СЗБ. В съсловието има недоволство от дейността на СЗБ. Разминават се очакванията им и реалните действия на сдружението.

Към 25.01.1996 г. започва борба срещу инициативата на министър М. Виткова да зачеркне реформата в зъботехниката. Следват събрания на УС, писма и опити това да не се случи, но накрая битката е загубена. Започват съкращения.

Сдружението проявява загриженост за обучението по специалността. Доказателство за това е участието на Д. Мавродиева (представител на СЗБ) в семинар по програма ФАР за промените в обучението на полувисшите медицински специалисти.

Поради различните проблеми, които се появяват между общинските зъботехнически лаборатории и частните (ЕТ), се обособяват два Съюза - Съюз на практикуващите в общински и ведомствени зъботехнически лаборатории и СЧпЗ - Национална организация на частните зъботехници-собственици. В покана, отправена до В. Новкиришки от гр. Варна, е намерена точна дата на събитието (17.05.1997 г.), което се провежда в гр. София. Поканата е подписана от Св. Велев - Председател на Софийското сдружение на частно практикуващите зъботехници, и е с дата 5.05.1997 г.

През 1997 г., една година преди приемането на ЗЗО (ДВ, бр. 70 от 1998 г.) в СЗБ се разисква въпросът за здравното осигуряване и стремежът на съсловието, гражданите да получат в пакета за дентални дейности зъбопротезни конструкции,

заплащани от НЗОК. В архива на Д. Мавродиева е намерена схема, на която е обозначено, как може да стане това - всичко започва с издаването на фактура, в която фигурират две отделни цени - за стоматологична и за зъботехническа услуга. Фактурата задължително се валидира с три подписа - на зъболекар, зъботехник и пациент, след което се изпраща в НЗОК. След обработката ѝ НЗОК трябва да заплати поотделно на зъболекаря и на зъботехника. За съжаление всичко това остава като идея и не се случва.

Въпреки че СЗБ не е законово регламентирана като ПСО, контактите ѝ с МЗ продължават. Доказателство за това е Заповед № РД-09-258/27.06.1997 г., която определя създаването на постоянна комисия към МЗ по въпросите на зъботехниката. В състава ѝ участват Д. Мавродиева и В. Кунчев от гр. Варна.

Със Заповед № РД.09.231/28.05.1998 г., издадена от Зам. министъра на здравеопазването И. Семерджиев във връзка с актуализацията на Заповед № РД-15-785/10.02.1997 г. за разходни норми на материали и медикаменти, използвани при лечението на гражданите в държавните стоматологични поликлиники, кабинети и зъботехнически лаборатории, и със Заповед № РД-09-657/17.12.1996 г. относно мерките за колаборация и синхрон между стоматологичните поликлиники и зъботехническите лаборатории е определена работна група от зъболекари и зъботехници. Членовете на СЗБ, работили по изпълнението на заповедта, са: Шиварова, Бояджиев, Кехайов, Мавродиева и Цветков.

ЗЗО става факт през 1998 г. В него има текстове, в които е упомената зъботехническа дейност: в раздел VI чл. 45 (1) т. 8 - стоматологична зъботехническа дейност, в раздел VIII чл. 58 - изпълнители на медицинска помощ по смисъла на закона са: здравни заведения, лекари, стоматолози и др. медицински специалисти, имащи право да упражняват медицинска дейност съобразно ЗНЗ, а ЗНЗ уточнява: „правоспособни зъботехници“.

Въпреки това и въпреки последвалите усилия на УС на СЗБ, зъботехниците не са били и не са страна при сключване на Национален рамков договор (НРД) до есента на 2021 г.

На 29-30.05 май 1998 г. в гр. Варна, в Дома на учените „Фридрих Жулио Кюри“ се провежда Осмото редовно общо делегатско събрание, на което присъстват 103 делегати, представители на 22 от 27 РК, в които има 1017 члена. В отчетния доклад на президента Бояджиев за периода от май 1997 г. до май 1998 г. е написано: „...Ръководството създаде предпоставки и реализира на практика немалка част от поставените задачи. В по-голямата си част нашата енергия е отивала повече да се борим сами със себе си“. Въпреки цялата дейност, кореспонденция и направени предложения от СЗБ, като неуспех са отчетени: зъботехниците няма да имат закон за съсловната организация и най-вероятно няма да бъдат конституирани като страна в ЗЗО; липсва регистър; спира издаването на сп. „Зъботехника“; членската маса намалява и продължава апатията сред колегите и примерният ценоразпис не е подготвен.

След една година с ПМС № 206 (ДВ. бр. 101/17.11.1999 г.) е приета Наредба за достъпа на здравноосигурените лица до лечебните заведения за извънболнична и болнична помощ. В нея има следните текстове: Чл. 13. (1) Задължително осигурените лица могат да получат лабораторни и специализирани инструментални изследвания, специализирани медицински помощни и технически средства в избрани от тях самостоятелни лаборатории, медицински, стоматологични, медико-стоматологични и диагностично-консултативни центрове или лечебни заведения за болнична помощ, сключили договор с РЗОК. Чл. 16. Медицинските, стоматологичните, медико-стоматологичните, диагностично-консултативните центрове и самостоятелните медико-диагностични и медико-технически лаборатории, които са в договорни отношения с РЗОК, не могат

да прекъсват дейността си по какъвто и да е повод, освен при възникване на аварийни ситуации. В заключителните разпоредби е описано, че Наредбата се издава на основание чл. 26, ал. 3 от ЗНЗ. Оказва се, че както чл. 13 и чл. 16 от посочената Наредба, така и чл. 26, ал. 3 от ЗНЗ са нарушени от страна на РЗОК в страната. Не сключват договори със зъботехнически лаборатории.

УС на СЗБ и настоящият председател Й. Бояджиев продължават да издават „Информационен бюлетин“. Тиражът му не е известен. Не се знае, дали наистина е изпълнил замислената от УС идея. От документите в архива има данни за проблеми в ОЗЛ на територията на страната. СЗБ разменя много писма с директорите на Стоматологични поликлиники и МЗ, но каузата е загубена. Постепенно ОЗЛ са обявени във фалит и са закрити. Както в началото при възникването на професията, така и около 50 години след забраната на частната практика, тя отново е факт.

Друг важен проблем, с който години наред се опитва да се справи сдружението, са нелегалните зъботехнически лаборатории. Според Малинов нелегалните зъботехнически лаборатории в София са около 300, а регистрираните - едва 63. Според него проблемът е в изискването за 5000 лв. депозит, за да се пререгистрират лабораториите по търговския закон. Зъботехниците недоволстват и срещу това, че не могат да си направят съсловна организация, призната от държавата и институциите, която да защитава правата им.

Някои колегии престават да съществуват. Много от членовете са обезверени и спират да заплащат членски внос. Намаляват членовете на сдружението.

На 25 юни 2002 г. в гр. Пловдив е учредено „Регионално сдружение на управителите на медико-технически лаборатории по зъботехника-Пловдив“. Върховен орган на управление е Общо събрание. Сдружението приема Устав и Правилник за дейността си и избира УС с тригодишен мандат - Председател, трима Зам.

председатели и Секретар, които освен дейностите на регионално ниво осъществяват и връзка с УС на СЗБ. Членството е доброволно.

В отчетния си доклад за периода между декември 2003 г. и 2005 г. президентът Д. Цветков уведомява членовете на организацията, че през 2003 г. на всеки член на УС са възложени региони, за които той да отговаря и да консултира при необходимост. Това се налага с цел възстановяване на колегиите, част от които са престанали да съществуват. В резултат на тази дейност са възстановени колегиите в Ямбол, Шумен и Силистра. Новата Наредба № 13 на МНЗ (ДВ. бр. 54/1.07.2005 г.) е за критериите, показателите и методиката за акредитация на лечебните заведения. Програмата за акредитация на СМТЛ е разработена от работна група на СЗБ и експерти от МЗ. Друга дейност, която сдружението и неговият УС извършват през периода между 2005 г. и 2006 г., са сключените договори (за отстъпки) с фирми, предлагащи материали и апаратура за зъботехническа дейност. На 1.08.2005 г. е сключен договор за сътрудничество между Медицинския колеж-Варна и СЗБ за обучение на студентите по специалността „Зъботехник“, в който задължително условие при избора на бази за учебна практика и преддипломен стаж е техните управители да са членове на СЗБ. Г-н Цветков съобщава, че СЗБ е приет за кореспондиращ член на Европейската и международна федерация на зъботехниците (собственици на лаборатории). В отчетния доклад е обърнато специално внимание на изготвения от СЗБ регулиращ нормативен документ за професията - Медико-технически стандарт по зъботехника. Стандартът е действащ и към настоящия момент (декември 2023 г.). Още през 2013 г. той е определен от изследователя като изчерпал своето значение и нуждаещ се от корекции. Той е остарял, неточен и negliжиращ професията.

Отчетният период е изпъстрен с множество проблеми по

региони. Проведени са много срещи, написани са много писма и становища: до Народното събрание, МЗ, Комисията по здравеопазване към Народното събрание, РЦЗ в страната, Европейската и международна федерация на зъботехниците и др.

В доклада на Цветков има данни, че на 4.06.2004 г. е извършена церемония по освещаване на знамето на СЗБ в църквата Успение Богородично в гр. Несебър. Сдружението се обръща към своето минало. Възроден е патронният празник на зъботехниците - 6 декември, денят на Св. Николай Чудотворец.

Продължават опитите на УС за включване на зъботехническата дейност в НРД на НЗОК в пакета, предоставящ дентални услуги на гражданите. Потвърждение за това са написаните през 2006 и 2007 г. жалби до: Министър председателя, Президента Първанов, Председателя на 40-то Народното събрание и Омбудсмана на Р. България. За съжаление, за пореден път, надеждите на УС за включване на зъботехнически дейности към дейностите, финансирани от НЗОК, се оказват напрасни.

В Информационния бюлетин на СЗБ от октомври 2007 г. има публикувано писмо от БЗС до Президента на СЗБ за съвместна дейност по остойностяване на зъботехническите услуги, които да бъдат база за обсъждане в МЗ, НЗОК и УС на БЗС. През 2008 г. ръководствата на БЗС и СЗБ изпращат писмо до Кр. Гигов, Главен секретар на МЗ, с което го уведомяват, че двата съюза са съставили съвместна работна комисия по остойностяване на зъболекарския и зъботехническия труд за цели и частични зъбни протези. СЗБ упълномощава БЗС да го представлява пред НЗОК и МЗ. Ръководството на СЗБ отново се опитва да включи част от зъботехническата дейност в НРД.

През този период СЗБ отново има свое печатно издание - вестник „Зъботехника“. Решението за издаването му е взето на извънредно заседание на 12.03.2008 г. в гр. София на основание чл. 3, ал. 2 от Правилника за работа на УС. От 2010 г. съгласно

решение на УС вестник „Зъботехника“ се издава от фирма Инфодент и има нов редакционен екип. Излиза 6 пъти в годината. Статиите са много рядко от зъботехници, членове на СЗБ. През 2010 г. вестникът се разпространява безплатно до всички зъботехнически лаборатории в страната по случай 100-годишнината на професионалното сдружение и 20-години от възстановяването му. На 20 ноември 2010 г. ръководството организира тържество по случай юбилея.

Ръководството на СЗБ се сменя през 2011 г. Това води до смяна на политиката му. Прекратени са връзките с КНСБ, КТ Подкрепа и Националната асоциация на работодателите. Дарителските акции са характерни за периода между 2011 г. и 2018 г. Усилията са насочени към приемането на Закон за съсловната организация. Написани са много писма. Проведени са много срещи, разговори в Народното събрание и извън него. В архива е открито писмо от 4.12.2012 г., от М. Вичев, Зам. министър на МЗ, до до И. Беров, Президент на СЗБ. „В МЗ неколkokратно са постъпвали предложения от Вас за създаване на съсловна организация на зъботехниците, както и предложение, МЗ да изготви и внесе в МС законопроект за съсловна организация. МЗ анализира нормативната уредба и фактическото положение, в резултат на което очерта и обсъди две възможности и те са: зъботехниците да бъдат асоциирани към съсловната организация на лекарите по дентална медицина - БЗС, или да бъдат включени в групата на асоциираните медицински специалисти в ЗСОМСААМС. В същото време специалността е от професионално направление „Здравни грижи“ и това поставя зъботехниците по-близо до асоциираните медицински специалисти. Предвид изложеното до момента, министерството намира за по-удачен втория очертан възможен вариант“. Многократните опити на ръководството на СЗБ не дават очаквания резултат. В продължение на много години съсловието се опитва да намери своето място сред здравните специалисти и

да има съсловна организация.

Продължават редовните национални конференции, провеждани през юни в КК „Слънчев бряг“ и през ноември в гр. Трявна.

В бр. 4 на вестник „Зъботехника“ от юни 2015 г. е поместен репортаж за сключено и подписано споразумение за партньорско сътрудничество между СЗБ и четири сдружения, представляващи интересите на част от здравните работници. Под документа са подписите на Казълова (Председател на АБА), Костова (Председател на НСБФБ), Беров (Председател на СЗБ), Александров (Председател на СМФБМБ) и Секулов (Председател на СРЛБ). Гореизложеното е поредно доказателство за нежеланието на тези съсловия да членуват в БАПЗГ.

Членовете на зъботехническото съсловие са обезверени и уморени от обещания. Въпреки желанието и стремежа им това не се случва през периода между 1990 г. и 2018 г., когато много други регулирани професии в здравеопазването успяват. Чувства се напрежение и недоволство, дали защото зъботехниците не вярват във възможността на УС да го постигне, или защото в СЗБ могат да членуват само управителите на зъботехнически лаборатории.

Поради липса на средства и интерес към него, издаването на вестник „Зъботехника“ спира. Според информацията, събрана от членове на организацията, по това време се наблюдава драстичен спад в членската маса.

В изказването на Вл. Кехайов съгласно протокола от Петата юбилейна конференция на СЗБ, наличен в архива на СЗБ, се съдържа много точно обяснение на ситуацията: „От 1990 г., откакто съществува нашият съюз, на практика си е свършил перфектно работата, издавайки документация, която в 90% от случаите не видя реализация. Това е обусловено от политическата ни обстановка - сменяха се министри, отдели, сменяше се кой ли не, и на практика започвахме все отначало, и

никога не стигнахме до края. Един голям положен труд не видя реализация. От там дойде и цялото разколебаване на това съсловие, което смята, че този Съюз прави нещата донякъде, не може да ги реализира и контролира.“

В уставите, програмите и отчетите на УС и при ежегодните национални конференции на СЗБ се осъзнава важността на предоставянето на качествени здравни грижи, но не се отделя достатъчно внимание на СДО на зъботехниците. На националните конференции (веднъж или два пъти годишно) се канят изяви специалисти от практиката и фирми, предлагащи продукти на пазара, за провеждане на кратки демонстрации и изнасяне на лекции. Има информация за обсъждане на практически курсове за членовете на СЗБ, провеждани от Ив. Бурджев и други колеги, които са организирани от тях в собствените им лаборатории.

Многогодишните усилия на съсловието водят до успех едва в края на втория мандат на Президента на СЗБ И. Беров. В края на 2018 г. са приети промени в ЗСОМСААМС. Той вече е Закон за съсловните организации на медицинските сестри, акушерките и асоциираните медицински специалисти, на зъботехниците и на помощник-фармацевтите (ЗСОМСААМСЗПФ). Въпреки постигнатия успех, сред членовете на съсловието има брожения и недоволство - промените в закона не са поставени на национално обсъждане, преди да бъдат приети.

В края на май 2019 г. се провежда първият конгрес на БАЗ. През 2020 г. новата асоциация приема списание „Зъботехническа лаборатория“, издавано от фирма Инфодент, за свой печатен орган. Това продължава до началото на 2022 г. Съсловната организация вече няма свое печатно издание.

Поради извънредната пандемична обстановка в страната през 2020 г. ръководството на БАЗ направи опит, но за съжаление неуспешен, да договори помощ за членовете на съсловната организация, които спряха работа през пролетта вследствие на

обявената карантина и локдаун, свързани с COVID-19. Друга мярка, продиктувана от обстановката е, че през пролетта УС взе решение и намали сумата на дължимия за 2020 г. членски внос. Решението бе атакувано от зъботехниците с мотива, че такова решение трябва да се гласува на конгрес, а не да се обяви от УС.

На 2.10.2020 г. УС на БАЗ организира кръгла маса по проблемите, свързани с нерегламентираните практики и дейности в зъбопротезирането. На сайта на БАЗ има интервю с Ив. Бурджев, в което е изразено мнението на УС за това, тоталните протези да станат изцяло безплатни за пациента. Изготвено е становище и е потърсена подкрепа от политическите партии. Изпратено е писмо до Цв. Караянчева и чрез нея до М. Стоянова. Мотивите са: „С предложения текст се цели да бъде определен финансов ресурс за СМТЛ, регистрирани по ЗЛЗ и изпълняващи изискванията на Закона за счетоводството, за дейности по възстановяване функциите на дъвкателния апарат - производството на специализирано медицинско изделие „тотална зъбна протеза“. За съжаление, предложението е отхвърлено от народните представители. Въпреки неуспеха ръководството на БАЗ не се отказа, а продължи да работи и на 9.09.2021 г. в Народното събрание е гласувано увеличение на бюджета на НРД, като в него са добавени още 2 млн. лева за изработване на медицинско изделие „тотална зъбна протеза“. БАЗ е посочена като страна по договарянето и подписването на споразумението. Поради ред причини, сред които и особеното мнение на П. Салчев, отпуснатите пари не са усвоени до края на годината, каквото е условието. Не са усвоени и през 2022 г., защото съществува неразбирателство между БЗС, БАЗ и НЗОК за начина на осъществяването му.

За съжаление, от създаването на съсловната организация и до настоящия момент съсловието не е особено единно. В самото начало се появиха обсъждания относно членския внос и неговата стойност, посочена в устава. Чуват се и въпроси: „Какво може да

ми даде тази организация? За какво ми е това членство?“.

За да тушира напрежението и да изслуша предложения и мнения въпреки пандемичната обстановка в страната, на 4.09.2021 г. се проведе извънреден конгрес със следния дневния ред: разглеждане и гласуване на постъпили оставки от членове на УС; финансов отчет; предложения за изменение на: Устава, Етичния кодекс и на ръководните органи и приемане на стратегия за развитие на организацията. Освободени са двама от членовете на УС и е избран нов УС, който се състои от 15 члена. Организацията вече има трима Зам. председатели. Промени настъпват в КПЕ и КК. Предварително обявеният дневен ред не е спазен поради забавяне на обсъждането и приемането на промените в устава.

На 26. ноември 2022 г. в София се проведе Вторият конгрес на БАЗ. В съкратения протокол като присъстващи са посочени 126 от общо 149 делегати и взетите решения са легитимни. В дневния ред са приети и фигурират 24 точки, изслушани са отчети за дейността на УС, КК, КПЕ и представителя на БАЗ във ВМС; гласувани са постъпилите предложения за изменения и допълнение на Устава. Обсъдени са кандидатурите и са избрани: Председател, Зам. председатели, Главен секретар, членове на УС, КК, КПЕ, както и членове на комисиите и представител на БАЗ към ВМС. Въпреки наличие на точки 8, 21 и 22 от дневния ред няма представен отчет от НСК, по тях няма обсъждане и не са взети решения. В протокола е записано: „...Не присъстват представители на НСК“. Няма логично обяснение на този факт, тъй като липсват данни за наличие на каквато и да е дейност на НСК от момента на създаването през май 2019 г. и избирането на Председател, Зам. председател и членове. Колегите, на които е гласувано доверие и са избрани в този така важен за организацията орган, не работят и въпреки това не са освободени.

В дневния ред няма точка за обсъждане на СДО на зъботехниците, което потвърждава актуалността на разглеждания

от изследвателя въпрос, разработената методика и разработените и предложени заявления.

2. Историческа периодизация на сдруженията и професионалните организации на зъботехниците в България

Всички проучени до момента нормативни и архивни документи, литературни източници и дълбочинни интервюта дават възможност да се направи историческа периодизация на сдруженията и професионалните организации, в които са членували практикуващите зъботехници. Тя не съществува в достъпната ни литература към настоящия момент. Отчетени са промените, които са в унисон и зависят изцяло от обществено-политическия строй в страната. В исторически план през периода от 1910 г. до 2023 г. се очертават 7 периода. Сдружаването на зъботехниците в България се случва сравнително късно. Първи данни за професионална организация на зъботехниците са открити през далечната 1910 г., когато се създава Централно зъботехническо професионално сдружение. Професията започва с частна инициатива. През по-голямата част от първия период (от 1910 г. до 1947 г.) членуващите в организацията са майстори по занаята „Зъботехничество“ и членуват в Камарата на занаятчиите. От 1942 г. зъботехниците започват да се обучават в държавно училище. Постепенно майсторските свидетелства остават в историята.

Вторият и третият период са много кратки поради наложените от държавата промени. През втория период професионалното сдружение е грубо погазено и закрито. Последният председател на сдружението на зъботехниците през 1947 г. е Хр. Крайселски-баща. През третия период Профсъюзът на здравните работници се обединява с този на хигиенните работници. През 1950 г. това се отчита като грешка и хигиенните работници вече не са членове.

Четвъртият период е сравнително дълъг - 1950 г. до 1990 г.

Зъботехниците продължават да са част от Профсъюза на здравните работници. По-голямата част работят в държавни лаборатории. Появяват се и ведомствени лаборатории, а има и частно практикуващи зъботехниците. В началото на 1974 г. се слага край на частната инициатива за зъболекари и зъботехници.

Петият период (от 1990 г. до 2000 г.) е белязан от настъпилите радикални промени в общественно-политическия живот, които след 1990 г. водят до реформи и в здравеопазването. Започва отделяне на зъботехническите лаборатории от стоматологичните поликлиники. Все още има държавни и ведомствени лаборатории и лаборатории към стоматологичните факултети с малък числен състав. Поради увеличаващия се брой на частните практики се налага разделяне на съсловната организация и за сравнително кратък период има два съюза - един на държавно и един - на частно практикуващите. Няма достъпни точен регистър. Членството е с доброволен характер.

През шестия период (от 2000 г. до 2018 г.) все още няма законово легитимна съсловна организация. Законодателните промени в ЗЗ и ЗЛЗ налагат пререгистрация на СМТЛ като ЕООД или ООД. Появяват се лаборатории като част от МДЦ. Продължават да съществуват лабораториите към факултетите по дентална медицина.

Седмият период се характеризира със законово легитимна, призната от правителството съсловна организация, задължително членство и регистър на практикуващите. Съществуват 28 РК на БАЗ. За първи път 70% от членския внос остава в РК.

Най-многобройни са членовете през втория, третия и четвъртия период, които обхващат времето от 1947 г. до 1990 г., когато се увеличава броят на държавните и ведомствените лабораториите и броят на работещите в тях, които задължително членуват в ПСЗР. Подем в съсловието се забелязва в началото на петия период. Той се характеризира с възраждане на професионалното сдружение на зъботехниците и самоуправление

на съсловието. През по-голямата му част в организацията доброволно членуват държавно и частно практикуващи зъботехници. Архивните документи на СЗБ сочат постепенно намаляване на членската маса. През втората половина на шестия период (от 2009 до 2018 г.) организацията защитава само частно практикуващите собственици на зъботехническите лаборатории, което се налага от Устава на СЗБ, приет през 2009 г. В чл. 1 (1) е записано, че „СЗБ е представителна професионална организация на зъботехници - собственици и управители на зъботехнически лаборатории“. Постепенно съсловната организация става непопулярна, неразпознаваема от практикуващите и през последните няколко години на шестия период броят на нейните членове драстично намалява. Настоящият седми период (от май 2019 г.) се характеризира с наличието на по-голяма част от частно и на много малка част от държавно практикуващи зъботехници. Всички са задължени да членуват в БАЗ. Благодарение на предоставена информация от Ив. Беров и архива на СЗБ са систематизирани и изнесени данни за финансовото състояние на организацията за периода от 1996 г. до 2017 г.

3. Демографска характеристика, професионален статус и квалификация на респондентите

3.1. Демографска характеристика, професионален статус и квалификация на практикуващите по специалността

Според регистъра към края на 2019 г. и началото на 2020 г. в 28 РК на БАЗ членуват 1650 зъботехници. В проучването участват 360 зъботехници от практиката, което е 21,82% към момента на провеждането му. Може да се заяви, че извадката е достоверна, а резултатите са статистически значими.

Една от предварително формулираните задачи е да се направи демографска характеристика и да се представят професионалният статус и квалификацията на зъботехниците. В проучването участват почти по равен брой мъже (51,11%) и жени

(48,89%). Може да се предположи, че причина за това е наличието на повече мъже в професията. Много дълги години професията се практикува само от мъже. Групата на управителите на зъботехнически лаборатории е по-голяма (65,28%) от групата на наемните служители (34,72%). Има голяма част на регистрирани лаборатории само с един служител - управител. Мъжете управители преобладават. Жените по-често работят като наемни служители. Разбира се, има и такива (43,83%), които са приели това предизвикателство и успешно ръководят, развиват своите практики и наемат служители.

Разпределението на анкетираните според структурата, в която работят, е обобщено на табл. 1.

Таблица 1. Разпределение на анкетираните според структурата, в която работят

№	Структура	Мъже (n)	Жени (n)	Общо (n)
1.	МДЦ	2	3	5
2.	СМТЛ	153	231	284
3.	МТЛ	26	38	64
4.	МТЗЛ	0	2	2
5.	СМТЗЛ	1	0	1
6.	Свободна професия	1	1	2
7.	Сдружение	0	1	1
8.	ЕТ	1	0	1

Установено е, че най-голямата част от респондентите работят в СМТЛ. Дейността се осъществява и в структури, които са регистрирани по друг начин, като това е недопустимо.

Възрастта на анкетираните управители е сравнително висока. По-голямата част от тях са на възраст 52-57 г., следвани от тези които са на възраст 46-51 г. - зряла, работоспособна възраст, която показва наличие на опит и добри професионални умения. Наемните служители са относително по-млади. Най-голямата част от тях са във възрастов диапазон 22 до 39 години (таблица 2).

Таблица 2. Възрастова характеристика на респондентите

Възраст	Управители (п, %)	Наемни служители (п, %)	Общо (п, %)
22-39 г.	42 (11,9%)	77 (21,1%)	119 (33,1%)
40-51 г.	83 (23,1%)	37 (10,3%)	120 (33,3%)
над 52 г.	110 (30,6%)	11 (3,1%)	121 (33,6%)

Намалява броят на наемните служители над 52 г., като няма наемен служител (участник в проучването), който е на възраст над 64 г. ($\chi^2=80,8$, $p=0,001$). Има управители които са в пред пенсионна и пенсионна възраст (над 64 г.), но все още работят.

Напълно логично трудовият стаж на анкетираните е в пряка зависимост от възрастта им (табл. 3).

Таблица 3. Трудов стаж на респондентите

Длъжност в СМТЛ	Трудов стаж			
	1 - 5 г. (п, %)	6 - 23 г. (п, %)	24 - 35 и повече (п, %)	Общо (п, %)
Управител	15 (4,4%)	70 (19,4%)	150 (41,7%)	235 (65,6%)
Служител	52 (14,2%)	48 (13,3%)	25 (6,9%)	125 (34,4%)
Общо	67 (18,6%)	118 (32,8%)	175 (48,6%)	360 (100%)

Резултатите от непараметричния анализ с χ^2 -тест ($\chi^2=85,1$; $p=0,001$) показват, че малко над 41% от управителите са с голям трудов стаж и опит, докато при наемните служители преобладават тези, които са с трудов стаж в диапазона между една г. и 11 г. Прави впечатление, че около 14% от тях и 4,4% от управителите са завършили през последните пет години и са започнали работа, което е добър атестат за обучението в медицинските колежи в гр. Варна, гр. София и гр. Пловдив и показва необходимостта от зъботехници на пазара на труда. Наличието на малка част от управителите, които имат сравнително малък трудов стаж (между една г. и пет г.) потвърждава необходимостта от стаж от две-три г. за разкриването на зъботехническа лаборатория.

От много години СДО не е приоритет на държавата или професионалното сдружение на зъботехниците. По-голяма част от респондентите споделят, че отделят време и средства за своето професионално обучение и развитие (табл. 4).

Анализът с непараметричния анализ с χ^2 -тест показва, че повече управители, отколкото наемни служители, са посещавали курсове за СДО (50,6% спрямо 19,7%) ($\chi^2=26,1$; $p=0,001$). Младите управители са посетили повече на брой курсове за СДО. Установено е, че респондентите на възраст над 52 г. са с най-голям дял от колегите, които не са посещавали курсове (11,1%). Следват младите колеги на възраст между 22 г. и 39 г. (10,3%). Еднакво е желанието за обучение, което демонстрират работещите на възраст между 22 г. и 39 г. и тези на възраст между 40 г. и 51 г. (17,8%). Те са посетили от 1 до 5 курса ($\chi^2=7,09$; $p=0,527$).

Таблица 4. Посетени курсове за следдипломно обучение през последните пет години (според заеманата длъжност)

Курсове (n)	Управители	Служители	Общо
0	54 (15,0%)	53 (14,7%)	107 (29,7%)
от 1 до 5	124 (34,7%)	64 (17,5%)	188 (52,2%)
от 6 до 11	38 (10,6%)	7 (1,9%)	45 (12,5%)
от 12 до 17	6 (1,7%)	1 (0,3%)	7 (1,9%)
над 18	13 (3,6%)	0 (0%)	13 (3,6%)

Около една трета от извадката, почти равен брой респонденти от двете групи не са посетили нито един курс през последните 5 г. ($\chi^2=26,1$; $p=0,001$) въпреки непрекъснатото развитие на зъботехническата практика. При наемните служители се установи различен брой на посещаваните курсове според участието им като наставници в обучението на студентите. Наставниците са посетили повече курсове ($p=0,026$), което е полезно за обучаемите.

Общо 107 зъботехници не са провеждали обучение през последните 5 г. Данните за заплащането на курсовете се отнасят за останалата по-голяма част от извадката (253 респонденти) (табл. 5).

Таблица 5. Заплащане на курсовете за СДО

Управители (n=181)			Наемни служители (n=72)			
Лични средства	За сметка на СМТЛ	Покана	Лични средства	От управителя	Споделени разходи	Покана
166	28	11	31	40	17	5

По-голямата част от управителите заплащат с лични средства, но някои заплащат за сметка на СМТЛ. Установено е, че има наемни служители, които също сами заплащат за СДО, а в курсовете, заплатени от управителите, са участвали малка част от наемните служители. Малка част от управителите споделят разходите с наемния служител. Поканените от фирмите не са заплащали, но те са малка част от извадката. Управителите получават по-често покани от фирмите за участие в лекции и курсове, отколкото наемните служители (3,1%) ($\chi^2=18,9$; $p=0,001$). Анализът показва, че управителите са вложили средства предимно в обучението на служителите с трудов стаж между 6 г. и 23 г. (6,4%). Те влагат най-малко средства за наемните служители с над 24-годишен трудов стаж (0,83%) ($\chi^2=54,3$; $p=0,001$). Като цяло анализът показва сравнително добро ниво на СДО на респондентите.

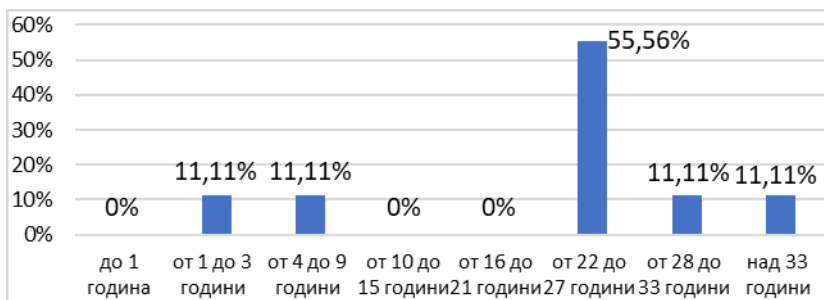
3.2. Демографска характеристика, професионален статус и квалификация на преподавателите с ОКС по специалността „Зъботехник“

В проучването участват 18 преподаватели с ОКС по специалността „Зъботехник“ от медицинските колежи в гр. Варна, Пловдив и София. Извадката е 75,00% от генералната съвкупност. Само в медицинските колежи в гр. София и Пловдив има назначени преподаватели с ОКС „магистър“ по

специалността „Дентална медицина“ към периода на провеждане на проучването. Те не са негов обект.

Разпределението по пол показва, че сред анкетираните има повече мъже (61,11%). Това е тенденция от започване на обучението по специалността в България, която от дълги години съществува в МК - Пловдив и в МК-Варна.

Преобладават преподавателите на възраст над 52 г. (55,56%), следвани от тези на възраст между 46 и 51 г. (38,88%). На възраст между 22 и 27 г. са малка част от респондентите (5,56%). В пряка зависимост от възрастта е трудовият стаж на изследваните лица (фиг. 1).

Фиг. 1. Трудов/педагогически стаж на преподавателите

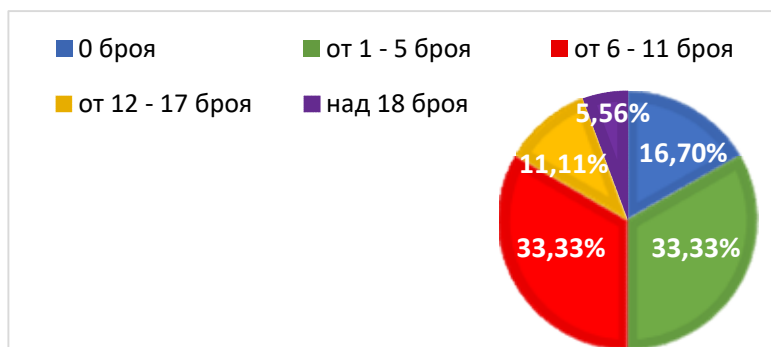
В извадката участват респонденти с достатъчно голям стаж по специалността. Тези от анкетираните, които имат стаж от една г. до 3 г., работят на сключен граждански договор.

Най-малък е дялът на работещите в Медицинския колеж към Медицинския университет-София (16,67%) поради нежелание за участие в проучването. Всички колеги от Медицинския колеж към Медицинския университет-Пловдив се включиха в проучването (33,33%). Най-голям е дялът от извадката на преподавателите от Медицинския колеж към Медицинския университет-Варна поради по-големия им брой (50%).

Поради единните държавни изисквания (ЕДИ) към лицата,

провеждащи обучение по специалността, е проверена ОКС и ОНС на преподавателите. Всички, които са на основен трудов договор в учебните заведения, отговарят на изискванията за упражняване на професията. Те са с бакалавърска (11,11%) или магистърска степен (44,44%) по специалността „Управление на здравните грижи“. Лицата с придобита ОНС „доктор“ са 33,34% от извадката и са преподавателите от МК-Варна. Тези, които са с ОКС „професионален бакалавър“ по специалността „Зъботехник“ са двама и работят на граждански договор.

Въпреки ЗВО и поради автономията на учебните заведения, изследователят провери, какви длъжности заемат изследваните лица. Преобладават длъжностите преподавател (44,44%) в Медицинския университет-Варна и в Медицинския университет-София и старши преподавател (27,78%) - в Медицинския университет-Пловдив, следвани от длъжностите главен асистент (5,56%) и доцент (22,22%), които се заемат само от преподаватели в Медицинския университет-Варна. Много малка част от преподавателите работят на граждански договор (11,11%). Останалата част (88,89%) са на основен трудов договор, което показва изпълнение на изискването на ЗВО и покриване на критерия на НАОА.

Фиг. 2. Посетени курсове за последните 5 години

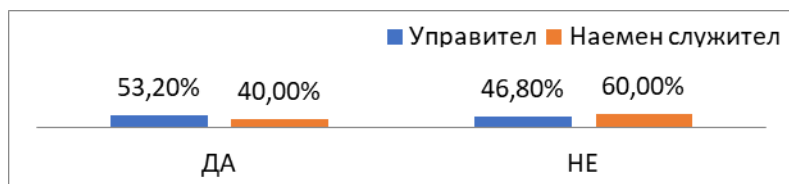
Установено е, че по-голямата част от преподавателите редовно посещават курсове за повишаване на квалификацията и за задоволяване на собствения си научен интерес. Половината от респондентите споделят, че сами са заплащали за своето продължаващо обучение, което показва сравнително слабата грижа на медицинските университети. Макар и малко, но има и такива, които посещават безплатни курсове, организирани от учебното заведение (5,60%). За споделени разходи между преподавателя и учебното заведение заявяват 22,20%, а поканени от фирмите-организаторки са 11,11%. Установено е, че има много малка част от тях, които са заплащали от сметката на СМТЛ, представяйки средствата като разход на фирмата (5,60%). Най-тревожни са данните, които показват, че има преподаватели, които не са посетили нито един курс за последните 5 г. (16,70%).

4. Мнение на практикуващите по специалността „Зъботехник“ за съсловната им организация

Много голяма част от анкетираните зъботехници са информирани, че членството е задължително условие, за да упражняват професията. Малко повече от половината одобряват задължителното членство (53,89%), но има и такива без мнение по въпроса. При обработката на данните е установена съществена разлика по отношение на заеманата длъжност ($p < 0,001$). Задължителното членство среща одобрение сред по-голяма част от управителите и по-малка част от наемните служители. През 2009 г. уставът на сдружението не позволява на наемни служители да членуват в него. Те не са били част от професионалното сдружение и затова нямат нагласа за членство в БАЗ (39,20%). Интересен факт е наличието на малка част от управители (7,70%) и малко по-голяма част от наемни работници (19,20%), които не могат да преценят.

Познаването на нормативните документи и органите на управление е мерило за популярността на БАЗ и единството на

съсловието. Установено е, че около една трета от респондентите познават нормативните документи, по които работи организацията, в която членуват. Резултатите от анализа с непараметричния анализ с χ^2 -тест показват, че по-голяма част от управителите са запознати с нормативните документи, по които работи БАЗ, в сравнение с наемните служители (фиг. 3).

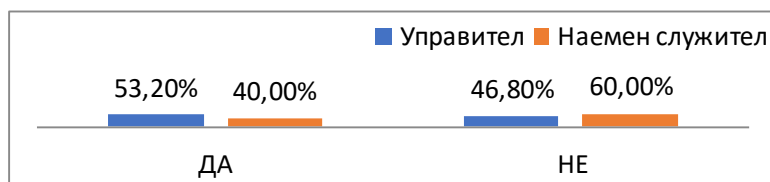
Фиг. 3. Познаване на нормативните документи на БАЗ

Лицата, които не познават нормативните документи, не са малко и в двете групи ($\chi^2=17,1$; $p=0,001$). Респондентите с трудов стаж от 24 г. до 35 г. и повече (25,6%) познават най-добре нормативните документи. Следват тези с по-малък стаж (между 6 г. и 23 г.) (10,3%), а младите хора са най-слабо информирани (3,9%) ($\chi^2=25,4$; $p=0,001$). Статистическа разлика е открита и според възрастта на анкетираните лица. Лицата в по-зряла възраст познават по-добре нормативните документи (19,4%), следвани от тези на възраст между 40 г. и 51г. (13,6%), а най-слабо познаване на нормативните документи има при респондентите на възраст между 22 г. и 39 г. (6,7%) ($\chi^2=35,7$; $p=0,001$). При обработката на въпрос № 8 от анкетната карта се установи, че голяма част от тези, които заявяват, че познават нормативните документи, всъщност не ги познават. По-голямата част дават непълни или неправилни отговори, или въобще не са посочили нито един нормативен документ.

Логично беше да се провери, дали респондентите знаят, кой е най-висшият орган на управление. Регистрирани са доста различни отговори: конгрес са посочили едва 31,39%. Отново е установена статистически значима разлика по отношение на

мнението на зъботехниците според заеманата длъжност ($p=0,045$). Управителите са по-добре информирани, но и сред тях има лица, които не познават структурата на организацията (65,50%). Наемните служители отново показват по-слабо познаване на организацията и нейните ръководни органи.

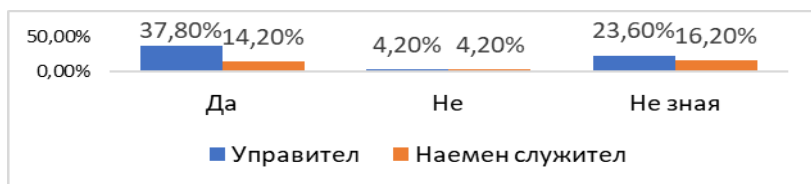
Въпреки непознаването на органите на управление на БАЗ, над две трети от анкетираните са положително настроени и посочват, че одобряват целите ѝ. Анализът от непараметричния анализ с χ^2 -тест показва, че целите на асоциацията срещат одобрение сред по-голяма част от управителите (47,80%) и по-малка част от наемните служители (20,60%) ($\chi^2=6,73$; $p=0,035$). Данните според трудовия стаж сочат, че отново най-положително са настроени респондентите с най-голям трудов стаж (38,60%), а най-слабо одобрение на целите има сред младите колеги на възраст между 22 г. и 39 г. (17,20%) с най-малък професионален стаж (9,40%), като посочените разлики са статистически достоверни ($\chi^2=22,4$; $p=0,001$).

Фиг. 4. Познаване на задачите, които си поставя БАЗ

По-малко от половината от анкетираните посочват, че са запознати със задачите, които си поставя БАЗ (48,60%), като отново се установява съществена разлика по отношение на мнението на зъботехниците според заеманата длъжност ($p=0,011$) (фиг. 4). По-голямата част от наемните служители не са запознати със задачите, които си поставя съсловната организация, в която членуват. Почти половината от управителите също не са информирани за това (46,80%). Със задачите на организацията са запознати по-голяма част от анкетираните с по-голям (29,2%),

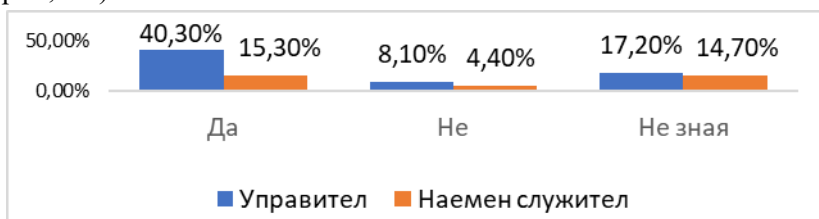
отколкото тези с по-малък трудов стаж (5,8%) ($\chi^2=19,5$; $p=0,001$). Зъботехниците на възраст над 52 г. са по-запознати със задачите (22,20%) за разлика от тези на възраст между 40 г. и 51 г. (16,70%) и най-младите (между 22 г. и 39 г.), които отново са най-слабо информирани ($\chi^2=32,5$; $p=0,001$). Като цяло по-голямата част от анкетираните не са запознати със задачите, които си поставя съсловната им организация (51,40%). Малко повече от половината респонденти посочват, че одобряват задачите (52,20%), като групата е съставена предимно от управители. По-голямата част от наемните служители заявяват категорично неодобрение или не могат да преценят, въпреки че не ги познават (фиг. 5). При анализа на непараметричния анализ с χ^2 -тест се установява съществена разлика по отношение на мнението на зъботехниците според заеманата длъжност.

Фиг. 5. Одобрение на задачите, които си поставя БАЗ

Повече от една трета от управителите напълно одобряват задачите, които си поставя организацията, докато тези задачи срещат пълно одобрение сред доста по-малка част от наемните служители (14,20%) ($\chi^2=9,84$; $p=0,007$). Колегите с по-голям трудов стаж (между 24 г. и 35 г. и повече) изразяват одобрение (31,4%), а при тези с най-малък трудов стаж (от 1 г. до 5 г.) одобрението е по-слабо (6,90%) ($\chi^2=24$; $p=0,001$). Мнението на респондентите според възрастта им е в корелация с трудовия стаж. Най-голямо одобрение има във възрастовата група над 52 г. (22,50%), а най-слабо - при анкетираните на възраст между 22 г. и 39 г. (10,60%) ($\chi^2=32,1$; $p=0,001$). Не малка част от колегите са неориентирани и не могат да преценят. При малко повече от

половината от анкетираните лица целите и задачите на БАЗ съвпадат с техните очаквания (фиг. 6). Установената съществена разлика по отношение на мнението на зъботехниците според заеманата длъжност показва, че целите и задачите на организацията напълно се разминават с техните очаквания при част от наемните служители и управителите. Съществува не малка група от респонденти, които не могат да преценят ($\chi^2=11,2$; $p=0,004$).

Фиг. 6. Съвпадение на целите и задачите на БАЗ с очакванията на респондентите

Младите колеги на възраст между 22 г. и 39 г. са с най-голям дял сред тези, които не могат да преценят (15,60%). Следват колегите на възраст между 40 г. и 51 г., а най-малка е групата на респондентите над 52 г. ($\chi^2=11,2$; $p=0,004$). Почти 32% от респондентите с по-голям трудов стаж споделят, че очакванията им съвпадат с целите и задачите, които си поставя организацията ($\chi^2=22,6$; $p=0,001$). Според възрастта на респондентите отново тези в по-зряла възраст заявяват за съвпадение на целите и задачите с очакванията им (22,50%), докато при по-младите колеги съвпадението е по-слабо изразено - във възрастта между 40 г. и 51 г. (20,30%) и във възрастта между 22 г. и 39 г. (12,80%) ($\chi^2=24,9$; $p=0,001$). Съвпадението на целите и задачите на БАЗ с очакванията на респондентите се увеличава с нарастването на възрастта. Респондентите, чиито цели и задачи не съвпадат с тези на организацията, бяха помолени да посочат, в какво се изразява разминаването. Не всички са отговорили. Малка част са посочили, че не виждат реални действия от страна

на БАЗ за защита на съсловието и за представителство пред НЗОК. Според още по-малка част липсва информация и комуникацията вътре в организацията е определена като лоша. Не липсват и такива, които посочват, че няма реални действия за премахване на сивия сектор в бранша и липсват действия за обединяване на съсловието, което пречи на организацията да функционира.

При анализа на въпроса „Участвате ли в управлението на БАЗ?“, непараметричният анализ с χ^2 -тест показва, че към момента на провеждане на проучването в управлението на асоциацията участват малка част от управителите (20,30%) и само 2,50% от наемните служители ($\chi^2=25,9$; $p=0,001$). Според трудовия стаж най-голям е дялът на зъботехниците с голям трудов стаж (13,30%) ($\chi^2=9,49$; $p=0,009$). Отново колегите в по-зряла възраст се интересуват от бъдещето на професията и възможностите, които съсловната организация предоставя за това, като участват по-активно в управлението ѝ (във възрастта между 40 г. и 52 г. и повече - 18,90%, а във възрастта между 22 г. и 39 г. - едва 3,90%) ($\chi^2=12,3$; $p=0,001$).

За да се проучи мнението и да се подобри работата на съсловната организация под № 26 в анкетната карта фигурира предложението: „Ако желаете, може да отправите до 3 препоръки за подобряване на работата на БАЗ“. Отправените препоръки са сравнително малко и показват желание за: повече и по-подробна информация, организиране на курсове; обединяване на гилдията и сътрудничество със зъболекарския съюз; онлайн срещи за по-пълноценна комуникация между отделните градове и вземане на по-бързи решения; повече контакти с РК; членският внос за собствениците на лаборатории да е по-висок от този за наетите от тях лица; изготвяне на единен ценоразпис; разрешаване на казуса с РК-Варна; защита на интересите на колегите; повече информация в списанието, което получаваме; борба със сивия

сектор; сключване на договор с НЗОК; обединение на съсловието, за да се подобри качеството на професията ни!

Има респонденти, които не са отправили препоръки, а са изказали твърдения, които са негативни и отразяват неодобрение: До този момент работата на БАЗ е да събира пари, без да прави и дава нищо, дори и в пандемия! Да се разпусне! Няма нужда от такъв тип задължителни организации. Всички зъботехници да разберат, че държавната администрация има функцията да ни администрира, а не да ни управлява. Времето и ресурсите ни са ни необходими, за да се усъвършенстваме! Докато БАЗ не спре да се подчинява на хора, които нямат никаква представа за нашата професия, за мене БАЗ ще си остане свръхадминистриращ орган с нулев принос за моето професионално развитие!

Установена е корелация между познаването на нормативните документи, по които работи БАЗ, одобрението на нейните цели и съвпадението на нейните цели и задачи с очакванията на респондентите ($\rho=0,384$; $p=0,482$) (табл. 6).

Таблица 6. Корелационна зависимост между познаването на нормативните документи, одобрението на целите и задачите на БАЗ и съвпадението им с тези на респондентите

Spearman's rho		Познаване на норм. документи	Одобрение на целите на БАЗ	Съвпадение на целите и задачите
Познаване на нормативните документи	rho	1,000	0,384**	0,482**
	p		0,0001	0,0001
	n	360	360	360
Одобрение на целите на БАЗ	rho	0,384**	1,000	0,528**
	p	0,0001		0,0001
	n	360	360	360
Съвпадение на целите и задачите	rho	0,482**	0,528**	1,000
	p	0,0001	0,0001	
	n	360	360	360

Освен това анализът показва, че при респондентите, които се категоризират като по-скоро непознаващи нормативните документи на БАЗ, нараства броят на посетените курсове за СДО през последните 5 г. ($\rho=0,169$; $p=0,001$) (табл. 7).

Установена е връзка и между броя на посетените курсове и професионалния статус на респондентите. Управителите посещават повече курсове ($\rho=0,263$; $p=0,0001$). Въпреки големия опит и стаж на някои от тях, те отчитат необходимост и влагат средства в своето професионално развитие, което вероятно е с цел, практиките им да са конкурентоспособни, за да отговорят на повишените изисквания на денталните лекари и пациентите.

Таблица 7. Корелационна зависимост между познаването на нормативните документи и брой посетени курсове през последните пет години

Spearman's rho		Вие сте	Познаване на нормативните документи	Брой на курсовете
Вие сте	rho	1,000	0,218**	0,263**
	p		0,0001	0,0001
	n	360	360	360
Познаване на нормативните документи	rho	0,218**	1,000	-0,169**
	p	0,0001		0,001
	n	360	360	360
Брой на курсовете	rho	0,263**	-0,169**	1,000
	p	0,0001	0,001	
	n	360	360	360

5. Мнение на преподавателите от медицинските колежи относно БАЗ

Според изследователя преподавателите са част от съсловието на зъботехниците, защото притежават ОКС по специалността и обучават бъдещите зъботехници. Не всички

споделят това мнение: не го споделят служителите от РЗИ, които изготвиха списъци за провеждане на събрания за определяне на органите на управление на РК и на делегати за Първия конгрес на БАЗ; не се споделя и от част от практикуващите зъботехници и преподаватели.

Проучено е, дали преподавателите са запознати с промените в законодателството, които направиха възможно учредяването на БАЗ. Доста голяма част от респондентите заявяват, че познават ЗСОМСАМСЗПФ (77,78%).

Поради задължителното членство в БАЗ на практикуващите зъботехници, изследователят провери, дали преподавателите имат практика. По-голямата част заявяват за наличие на самостоятелна практика (72,22%). Това показва, че те поддържат на ниво своите знания и практически умения по специалността, което е полезно за обучението. Логично беше да се провери, дали респондентите членуват в БАЗ. Установи се, че по-голямата част от анкетираните не членуват в съсловната организация (55,56%), въпреки че заявяват, че познават закона и някои от тях споделят, че имат практика. Тези, които не са членове на БАЗ, са помолени да посочат причините за това. По-голямата част от тях заявяват, че нямат частна практика (70%), но има и такива, които не знаят, дали трябва да членуват (30%). Малко повече от една трета от преподавателите припознават БАЗ като своя съсловна организация - или имат собствена практика, или членуват по собствено желание. Въпреки че по-голямата част от преподавателите не членуват в БАЗ, някои от тях все пак проявяват интерес и са запознати с нейния устав. Половината от респондентите споделят, че познават този устав.

Проверена е и принадлежността на респондентите към управлението на СЗБ през периода от 1990 г. до 2018 г. Резултатите показват, че те никога не са участвали в ръководството на СЗБ (100%). Организацията е била непопулярна за тях. Към момента на провеждането на проучването само трима

преподаватели участват активно в живота на БАЗ (16,70%).

6. Становище на изследваните групи по въпроси, засягащи обучението и професионалното развитие по специалността

Зъботехническата професия се развива с бързи темпове. През последните десетилетия на XX и началото на XXI век навлизат нови материали и технологии в денталните и зъботехническите практики. До създаването на БАЗ, а и вече в продължение на повече от 4 г. продължаващото обучение все още се организира и провежда от фирми (производители и търговци на материали и оборудване) без активното участие на БАЗ.

Мнението на респондентите за това, кой трябва да организира СДО на професионалистите по специалността, е представено поотделно и последователно.

След ранжирането много голяма част от преподавателите поставят на първо място БАЗ. Второто място се поделва от фирмите-производителки на материали и апаратура и изявените специалисти от практиката. На трето място са БАЗ съвместно с медицинските колежи и фирмите, които търгуват с материали.

Мнението на преподавателите и зъботехниците по този въпрос е сходно. Установената статистически значима разлика в мнението на зъботехниците според заеманата длъжност ($p < 0,001$) е причината за това, данните да се представят по-детайлно, като е използван сравнителен вътрегрупов анализ. При респондентите зъботехници също преобладава мнението, че продължаващото обучение трябва да се организира от съсловната организация. Управителите поставят на второ място БАЗ съвместно с медицинските колежи, а на трето място - изявените специалисти от практиката. Наемните служители поставят на второ и трето място фирмите, търгуващи, и фирмите, произвеждащи материали и апаратура.

Като цяло след сравняването между двете групи респонденти преобладава мнението, че продължаващото

обучение трябва да се организира от съсловната организация.

В зъботехническата професия съществува голямо многообразие на изработваните медицински изделия. Важно за организирането на продължаващото обучение е да се провери, в коя област биха желали зъботехниците да се развиват и да получат допълнително обучение. Не се установи съществена разлика между наемните служители и управителите по отношение на мнението им относно областта, в която те биха искали да получат допълнително обучение. Процентното съотношение надхвърля 100% поради факта, че изследваните лица имаха възможност да посочат повече от един отговор.

Водеща област за СДО са съвременните методи и средства за възстановяване на дефектите на зъбните корони и зъбните редици с неснимаеми конструкции (при управителите - 79,60% и при наемните служители - 76%). Това е най-масовата работа в зъботехническите лаборатории. На второ място са съвременните методи и средства за изработване на снимаеми конструкции за възстановяване на дефектите на зъбните редици (при управителите - 50,60% и при наемните служители - 46,40%). Респондентите, които искат да усвоят технологията на термоформинга, също не са малко (при управителите - 21,70% и при наемните служители - 23,20%). Желаетелите да се развиват и надграждат в областта на ортодонтията са най-малко (при управителите - 17,40% и при наемните служители - 18,40%) като се има предвид сравнително по-малкият брой на зъботехниците, които практикуват в тази област. При детайлното обработване на данните се установи, че наемните служители, които са посетили от 6 до 11 курса за СДО, са заявили желание да се развиват и обучават в областта на неснемаемото протезиране. Управителите също желаят да се обучават в тази насока, въпреки че по-голямата част от тях са провели повече от 6 курса за последните 5 г. ($p=0,005$). При тях се наблюдава същата тенденция и по отношение на курсовете за снимаеми зъбопротезни конструкции

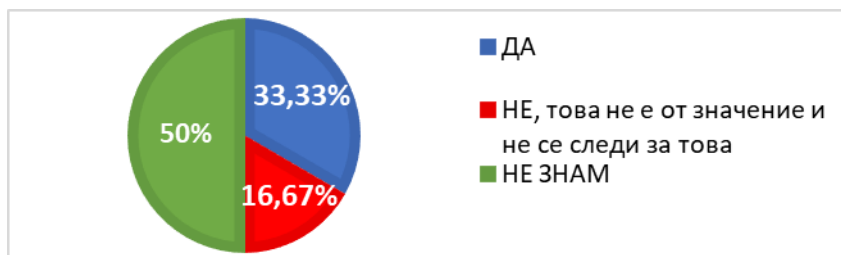
($p=0,043$). В областта на ортодонтията биха желали да специализират лица, които са посетили до 5 курса ($p=0,024$). Подобна тенденция се наблюдава и при желаещите да придобиват знания и развиват умения за технологията на термоформинга ($p<0,001$).

Респондентите бяха помолени да напишат, какви други курсове освен посочените от изследователя биха желали да посетят. Сравнително малка част от тях са написали нови предложения. Срещат се повторения на предложените от изследователя. Основно са предпочетени курсове по специалността, в областта на имплантологията, дигиталните технологии, лазерното синтероване, гнатологията и биомеханиката, моделното лееене, послойното нанасяне на керамика и др. Малка част от управителите (10,21%) биха посетили курсове по мениджмънт и маркетинг. Не липсват и единични предложения за обучение по комуникация и работа в екип.

Законът дава възможност на БАЗ да сключи договор с учебните заведения за провеждане на курсове за продължаващо обучение. По-голямата част от преподавателите заявяват желание и възможност за участие в продължаващото обучение на зъботехниците (66,67%). Също както практикуващите зъботехници и те имаха възможност да посочват повече от един отговор. По-голямата част от тях са готови да провеждат курсове за нови технологии, свързани с възстановяването на дефектите на зъбните корони и зъбните редици с неснимаеми конструкции (45,45%). На второ място са съвременните методи и средства за възстановяване на дефектите на зъбните редици със снимаеми конструкции (41,67%), а на трето е технологията на термоформинга (36,36%). На последно място е ортодонтията (само с 18,18%), защото преподавателите, които са подготвени за нея, са много малко. Респондентите-преподаватели са помолени да посочат, какви други курсове, различни от тези по-горе, биха

могли да водят. Само петима посочват допълнителни курсове и това са: педагогически курсове; наставничество; въведение в научно-изследователската дейност; мениджмънт на човешките ресурси и очно протезиране. Възможностите и предложенията на преподавателите до голяма степен съвпадат с желанията на зъботехниците от практиката.

На управителите на СМТЛ и наемните служители се вмесва и функцията на наставник. Половината от преподавателите заявяват, че не знаят, дали наставниците са членове на съсловната организация. Малка част от тях споделят, че това не е от значение за учебното заведение (фиг. 7).

Фиг. 7. Провеждане на учебна практика и преддипломен стаж в СМТЛ на членове на БАЗ

Резултатите кореспондират с данните, изнесени от УС на БАЗ на НС, проведен в гр. Разград, че има много нелегитимни практики, които липсват в регистъра, но това не е важно за преподавателите

Малко повече от една четвърт от анкетираните зъботехници участват и помагат на учебните заведения при провеждането на учебната практика и преддипломния стаж на обучаемите по специалността. Управителите по-често участват като наставници в обучението на студентите (19,40%), отколкото наемните служители ($\chi^2=8,04$; $p=0,045$). Това най-вероятно се дължи на факта, че в част от зъботехническите лаборатории няма наемни служители. В потвърждение на това становище е

изказването на Ст. Котев през 2020 г., че от около 1500 члена на БАЗ около 1000 са собственици-управители. Около една трета от респондентите-зъботехници не работят в градовете, където са учебните заведения (управители - 22,50% и наемни служители - 9,70%) ($\chi^2=8,04$; $p=0,045$). През последните около 12 г. учебните заведения много рядко изпращат свои студенти за провеждане на преддипломен стаж по родните им места. Интересен факт е, че 13,10% от наемните служители и 15,60% от управителите не участват в обучението на студентите, защото никой не ги е потърсил. Мнението им кореспондира с данните от фиг. 7, на която е отчетено мнението на преподавателите. Анализът от непараметричния анализ с χ^2 -тест установи, че най-голям е дялът на зъботехниците, които помагат в обучението с трудов стаж и опит между 24 г. и 35 и повече г. (17,2%) и между 6 г. и 23 г. (6,4%). Колегите с по-малък трудов стаж участват по-рядко в обучението ($\chi^2=26,2$; $p=0,001$). Работещите, които са на възраст между 40 г. и 52 и повече години, участват по-активно в наставничеството, докато младите колеги на възраст между 22 г. и 39 г. по-слабо (6,9%) може би не се чувстват достатъчно подготвени. Загуба на време са посочили 5,8% от респондентите на възраст между 40 г. и 51 г., следвани от тези на възраст между 22 г. и 39 г., а най-малък е дялът на тези на възраст над 52 г. Почти същото е разпределението на респондентите, посочили отговора „Не съм потърсен“. Най-голям е дялът на младите колеги на възраст между 22 г. и 39 г., (13,3%), следвани от следващата възрастова група (между 40 г. и 51 г.) (10,6%), а най-малък е дялът на опитните колеги на възраст над 52 г. ($\chi^2=34,5$; $p=0,001$).

7. SWOT-анализ на дейността по специалността „Зъботехник“

В рамките на вътрешния анализ са идентифицирани силните и слабите страни, докато външният анализ разкрива възможностите и заплахите пред зъботехниците. Оценена е и

факторната тежест на конкретните компоненти.

ВЪТРЕШЕН АНАЛИЗ

СИЛНИ СТРАНИ	СЛАБИ СТРАНИ
1. Развитие на технологиите и материалите, използвани в практиката. 2. Възможен достъп до иновациите в конвенционалните и неконвенционалните методи и технологии. 3. Творческа дейност с възможен индивидуален подход към всеки пациент „Всеки нов случай е ново предизвикателство“. 4. Работа в екип, както със специалисти по дентални услуги, така и с други специалисти. 5. Постигната удовлетвореност на денталните лекари. 6. Постигната удовлетвореност на пациентите. 7. Постигната удовлетвореност на зъботехниците от добре свършената работа. 8. Придобити специални знания мануални умения по време на обучението, необходими за осъществяване на дейността. 9. Възможност за частна инициатива и самостоятелна дейност.	1. Липса на надграждащо обучение по специалност „зъботехник“. 2. Липса на обучение за комуникация и работа в екип. 3. Липса на регламент за продължаващо обучение. 4. Липса на регламент за провеждане на специализации. 5. Липса на обучение за успешно управление на практиката. 6. Непознаване на нормативните документи на съсловната организация. 7. Недостатъчна дейност на съсловната организация за продължаващото обучение на работещите зъботехници. 8. Необходимост от инвестиции за създаване, поддържане и гарантиране на безопасни и здравословни условия на труд. 9. Необходимост от големи инвестиции за създаване и поддържане на съвременно оборудване - апарати и

10. Учене и обучение през целия живот.	консумативни материали.
11. Практическо използване на денталната фотография при контактите с денталния лекар и пациентите.	10. Неравномерно разпределение на практиките - съсредоточени предимно в големите градове.
12. Необходимост от специалисти по зъботехника на пазара на труда.	

ВЪНШЕН АНАЛИЗ

ВЪЗМОЖНОСТИ	ЗАПЛАХИ
1. Внедряване на нови конвенционални и неконвенционални технологии и материали. 2. Въвеждане на регламент за продължаващо обучение в унисон с европейската практика. 3. Непрекъснато обучение за повишаване на квалификацията и придобиване на нови умения и компетентности. 4. Професионално развитие в унисон с новите технологии и материали в практиката чрез курсове или обучение на работното място (наставничество). 5. Въвеждане на регламент за организиране на специализации за работещите по специалност „зъботехник“. 6. Свободно движение на специалисти в страните на	1. Незадоволително и неравномерно развитие на науката и практиката по специалност „зъботехник“ в различни държави и региони. 2. Липса на внедряване на новите конвенционални и неконвенционални методи и технологии навсякъде по едно и също време. 3. Непрекъснато нарастване на изискванията на денталните лекари. 4. Непрекъснато нарастване на изискванията на пациентите. 5. Липса на необходими финансови средства за закупуване на ново и съвременно оборудване - апарати и консумативни материали. 6. Необходимост от големи разходи за непрекъсна-

Европейския съюз и извън него. 7. Свободен избор на изпълнител на поръчката за медицинското изделие от друг регион в страната или от друга държава. 8. Разширяване на пакета на НЗОК за денталните дейности чрез включване на нови медицински изделия с цел подобряване на здравното обслужване на населението от всички възрастови групи. 9. Развитие на проектната дейност за финансиране на практиката и продължаващото обучение на зъботехниците. 10. Използване на денталната фотография за подобряване на комуникацията в екипа между денталния лекар, зъботехника и пациента. 11. Включване на преподавателите в медицинските колежи в продължаващото обучение. 12. Включване на изявените специалисти от практиката в продължаващото обучение. 13. Въвеждане на надграждащо обучение по специалността „Зъботехник“. 14. Предприемане на необходими действия от съсловната организация за организи-	тото теоретично и практическо обучение по специалността „Зъботехник“. 7. Липса на достатъчно финансови средства сред потребителите на дентални услуги. 8. Недостиг на специалисти - проблеми при предоставянето на необходими и своевременни здравни дентални грижи в някои държави и региони. 9. Бавна възвращаемост на вложените средства. 10. Липса на добра комуникация в денталния екип „Лице в лице“. 11. Възможно повреждане на файла от интраоралния скенер. 12. Възможно повреждане на медицинските изделия при транспортирането им на големи разстояния. 13. Свободен избор на изпълнител на поръчката за медицинско изделие от друга държава или регион. 14. „Прегаряне“.
--	--

ране на продължаващото обучение. 15.Правилно разпределение на финансовите средства и закупуване на съвременно оборудване - апарати и консумативни материали. 16.Изработване на повече и различни видове медицински изделия. 17.Нарастване на необходимостта от различни медицински изделия и здравни дентални грижи поради застаряването на населението. 18.Предоставяне на дентални грижи на пациентите в домашни условия.	
--	--

Поради важноста на всеки компонент при SWOT-анализа са посочени еднакви точки за факторна тежест (по 2 точки). Силните страни (с 24 точки) преобладават спрямо слабите страни (с 20 точки), а възможностите (с 36 точки) са повече от заплахите (с 28 точки). Това позволява по-нататъшното успешно развитие и подобряване на дейността на зъботехниците у нас. Факторната тежест на страните при вътрешния анализ е почти еднаква, но общата стойност на компонентите, посочени като силни страни и възможности (от 60 точки), е по-голяма от тази на слабите страни и заплахите (от 48 точки).

8. Модел за развитие на дейността по специалността

Дейността на зъботехника като член на денталния екип, възстановяващ дефектите на зъбните корони и зъбните редици, е насочена към предоставяне на здравни грижи чрез изработваните от него специализирани медицински изделия.

Променената социално-икономическа среда и новите възможности за реализация на професионалната дейност пораждат по-високи изисквания към подготовката на зъботехниците и техните практики. Професионалното развитие се измерва с постигнатото и поддържано ниво на квалификация и продължаващо обучение. Усъвършенстването на практиката се основава на професионализъм, модерно оборудване и адекватна организация на материалните и човешки ресурси.

Първата крачка за професионалната реализация и успешното развитие на дейността по специалността е качеството на обучение в медицинските колежи и зъботехническите лаборатории, в които се провеждат учебната практика и преддипломният стаж. Придобитите професионални знания, практически умения и компетенции са от първостепенна важност.

Правилната самооценката влияе на мотивацията за практикуване на професията и за личностно развитие, които подтикваат зъботехника да избере необходимата област за развитие на дейността - специализация. Към настоящият момент начините за постигане на надграждащо обучение в избраната област са лекции, семинари, практически курсове и участия в научни форуми. Всички тези форми на продължаващо обучение се заплащат, като сумите са различни в зависимост от избора на начин за осъществяването им.

Прилагането на придобитите знания и умения ще доведе до: успешна практика, качествени здравни грижи и добра възвръщаемост на средствата, вложени в обучението, закупуването на апаратура и материали, поддръжката на помещението, в което е разположена лабораторията, и други

разходи, необходими за осъществяване на дейността (схема 1).

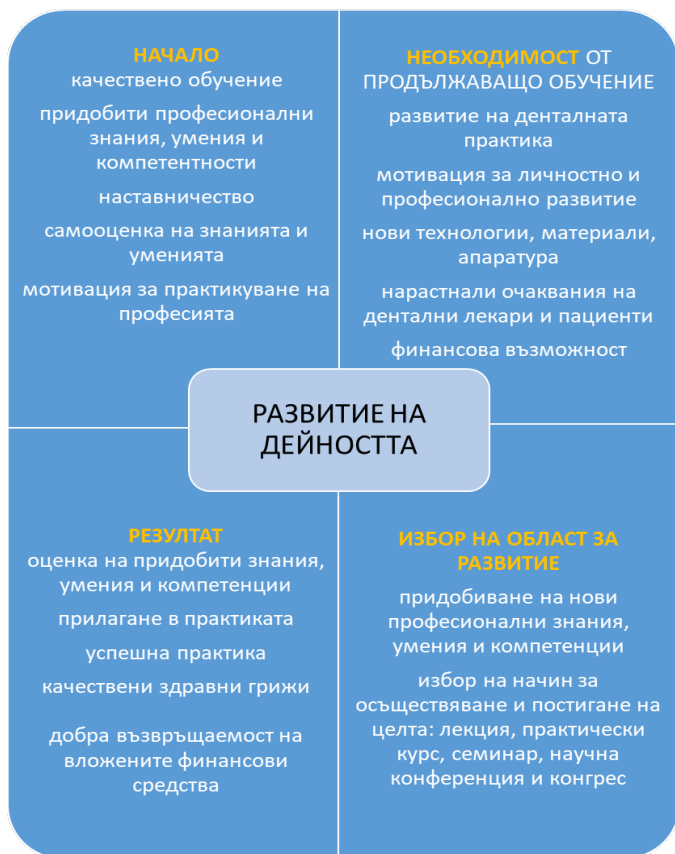

Схема 1. Собствен модел за развитие на дейността на зъботехниците

Професията на зъботехника винаги е имала и има собствена значимост поради нужните специфични компетенции и ролята, която изпълнява в екипа, предоставящ дентални грижи. Дейността се осъществява предимно в СМТЛ по зъботехника, които имат частно-собственически характер и по-голямата част от тях се управляват от зъботехници. Като титуляр в зъботехническата лаборатория и ръководител на дейността й

зъботехникът изпълнява едновременно всички нива на мениджмънт. Той трябва да притежава умения за поставяне на цели за развитие на практиката, за организиране, реализиране и контролиране на многообразните дейности от ежедневието. За да осъществи успешното и устойчиво управление на практиката, той трябва: да познава нормативните документи за осъществяване на дейността и регистрацията; да планира и управлява професионалната дейност и човешките ресурси. Успехът на дейността се обуславя от познаването и спазването на нормативните документи, професионалните умения на зъботехника, които той надгражда през годините чрез СДО, ръководните умения, които притежава, грижите за професионалното израстване на наемните работници (ако има такива) и уменията за ефективна комуникация. Тези качества допринасят за оптималното развитие на дейността, конкурентоспособността на пазара на труда и устойчивото развитие на практиката.

9. Стратегия за развитието на професията „Зъботехник“

Въведение: Зъботехникът е здравен специалист, който работи в екип, ръководен от лекар по дентална медицина. Изработва зъбопротезни конструкции, ортодонтични апарати и ортопедични шини в специализираните здравни заведения - СМТЛ/МТЛ. Получилият професионална квалификация „Зъботехник“ може да работи в зъботехнически лаборатории в България и в чужбина.

Медицинският университет-Варна е образователен, научно-изследователски, консултативен, диагностично-лечебен и методичен център с принос към опазването на здравето на населението. Политиката на университета е ориентирана към удовлетворяването на потребностите на здравната система от висококвалифицирани специалисти и към развитието и иновациите в диагностично-лечебната, профилактичната, рехабилитационната и консултативно-експертната дейност на

регионално, национално, европейско и световно ниво. Медицинският колеж е основно звено на университета от 2006 г. Създаден през 1942 г. като Училище за милосърдни сестри, до 1997 г. учебното заведение претърпява различни трансформации.

Обучението по специалността „Зъботехник“ се осъществява само в три медицински колежа в страната (в София, Пловдив и Варна). В МК-Варна то започва през 1974 г.

Настоящата стратегия за развитие на професията „Зъботехник“ е съобразена с: нормативните актове; съвременните тенденции на образователния пазар за връзка с потребностите на работодателите; изискванията на определящите държавни и международни стандарти; вътрешно-нормативните документи и водещите академични принципи в МУ-Варна.

Целта на настоящата стратегия е да представи обща рамка за развитието на професията „Зъботехник“ в образователен, научно-изследователски и кадрови аспект.

Основната цел на МК-Варна е да провежда и развива обучението по специалността съобразно потребностите на пазара и бизнеса, като се стреми да отговори адекватно на специфичните им нужди и да гарантира професионалното и кадровото развитие на студентите и преподавателския състав.

Преходът от обучението в медицинския колеж към работата в зъботехническата лаборатория е първата стъпка в кариерното развитие на младите хора. Необходимо е тясно взаимодействие между теорията и практиката (в лабораторията при провеждането на учебната практика и преддипломния стаж) за по-лесната им адаптация. Необходими са умения за решаване на конкретни проблеми, различни клинични случаи и придобиване на ключови компетенции.

Основни стратегически цели: учебна дейност; научно-изследователска дейност; развитие на преподавателския състав и студентите; консултантска и експертна дейност на преподавателите; дейност на зъботехниците от практиката;

поддържане на ефективната връзка: образование-наука-бизнес. Подробно са описани дейностите за постигането на по-горе посочените стратегически цели. Мониторирането на дейностите и оценката на резултатите са в компетенциите на ръководството на МК-Варна, на председателя на Програмния съвет и ръководител на Учебен сектор „Зъботехник“, на УС на БАЗ и на управителите на зъботехническите лаборатории, които играят ролята на наставници при обучението на студентите и на младите колеги, започващи своя професионален път.

Заключение: Представената стратегия е предназначена да продължи процеса на утвърждаване на МК-Варна като водеща образователна институция, предоставяща обучение по специалността „Зъботехник“. Тя гарантира възможността на специалистите да се обучават и развиват адекватно на потребностите на пазара на труда и да придобиват знания, умения и компетенции за успешна професионална реализация.

ИЗВОДИ

1. Професионалните организации на лекарите, зъболекарите, фармацевтите, фелдшерите и другите професии в областта на здравеопазването у нас се зараждат в края на XIX и началото на XX век и изиграват прогресивна роля за развитието на здравното дело у нас.
2. След 1990 г. се възстановяват редица сдружения и ПСО в българското здравеопазване.
3. Създаденото през 1910 г. професионално сдружение на зъботехниците съществува самостоятелно до 1947 г. След 1944 г. зъботехническата и зъболекарската професия се развиват заедно и държавата полага големи грижи за денталното здраве на населението у нас. Проучен е чуждият опит относно дейността на зъботехниците в чужбина и е направен сравнителен анализ. Установено е, че

професионалните качества, необходими за практикуване на професията и развитие на дейността, са идентични.

4. Сдруженията и съсловните организации на практикуващите по специалността у нас преминават през 7 исторически периода.
5. БАЗ регулира дейността на членовете си чрез редица нормативни документи, поддържа регистри и не организира СДО за членуващите в нея зъботехници.
6. Анализът на опита на чуждестранни професионални организации на зъботехниците показва, че членството в някои от тях е доброволно, но е въпрос на престиж. Политиките и стратегиите им са сходни. Запазването на работните места, повишаването на професионалната квалификация чрез СДО и контролът на дейността са основните им приоритети.
7. Сред практикуващите зъботехници преобладават мъжете и управителите на зъботехнически лаборатории. Не малка част от респондентите са завършили през последните пет години, което е добър атестат за обучението в трите медицински колежа. Управителите участват по-често от наемните служители в курсове за повишаване на квалификацията.

Всички преподаватели отговарят на ЕДИ и критериите на НАОА. С ОНС „доктор“ са само преподавателите от Медицинския колеж-Варна. Повечето анкетирани лица редовно посещават курсове за повишаване на квалификацията, които най-често заплащат сами.

8. Зъботехниците знаят за задължителното членство в БАЗ, но повечето от тях не познават нейното ръководство и нормативни документи. Според управителите и наемните служители СДО трябва да се организира от БАЗ. Най-предпочитани са темите, свързани с изработване на съвременни неснимаеми зъбопротезни конструкции. Управителите участват по-често от наемните служители като наставници при обучението на студентите.
9. Преподавателите не припознават БАЗ за своя съсловна

организация и само някои от тях членуват в нея. Повечето преподаватели са готови да провеждат СДО по желана от практикуващите зъботехническа тематика. Половината от преподавателите не упражняват контрол при провеждането на учебната практика и преддипломния стаж.

10. Резултатите от SWOT-анализа на дейността показват преобладаване на силните спрямо слабите страни и на възможностите спрямо заплахите. Това позволява по-нататъшното успешно развитие и подобряване на дейността у нас.

ПРЕПОРЪКИ

Препоръки към БАЗ

1. Ръководството на БАЗ да се запознае с работата на сродните организации в чужбина и да положи усилия за това, БАЗ да стане желана и разпознаваема и членството в нея да бъде въпрос на престиж.
2. Необходимо е УС и председателите на РК да запознаят членовете с необходимата информация за структурата, целите, задачите и работата на БАЗ.
3. БАЗ да организира дейността на НСК.
4. БАЗ да обмисли скала за заплащането на членския внос за практикуващите наемни служители и управители и на тези със стаж до една година.
5. БАЗ да обсъди разработената от изследователя методика за СДО и да я използва за организиране на дейността си.
6. БАЗ да публикува в началото на всяка година на своя сайт програмата на Комисията по образование към БАЗ. Поради очаквания голям обем на дейността на тази комисия се налага тя да се преобразува в Отдел „Продължаващо обучение“.
7. БАЗ да проведе срещи и да сключи договори за СДО с трите медицински университета у нас, когато медицинските колежи са готови за това.

8. БАЗ да акредитира СМТЛ или МТЛ към МДЦ на изявени специалисти от практиката като бази за СДО и да сключи договори и с тях.
9. БАЗ да обсъди и приложи разработената от изследователя методика за наставничеството в зъботехниката, за да може да контролира процеса и да организира обучение за своите членове.
10. БАЗ да работи за повишаването на публикационната активност на членовете си, като включи в СДО разработената програма по „Въведение в научно-изследователската дейност“.
11. БАЗ да проконтролира пререгистрацията на практиките на зъботехниците, които не отговарят на ЗЛЗ.
12. БАЗ да обмисли и предприеме необходимите действия за включване в Наредба 1/22.01.2015 г. на специалности, пряко свързани с професията на зъботехника.

Препоръки към медицинските университети, където се преподава специалността

1. При готовност на техните медицински колежи медицинските университети трябва да сключат договори с БАЗ за предложените курсове по СДО, да ги включат в наредбата на учебното заведение и да ги публикуват на своя сайт.
2. Медицинските университети трябва да осигурят възможност на преподавателите да осъществяват контрол при провеждането на учебната практика и преддипломния стаж в базите и да участват при подбора на наставниците.

Препоръки към медицинските колежи

1. Медицинските колежи трябва да изготвят целогодишна програма за СДО на зъботехниците по следната тематика: Съвременни методи и средства за неснимаемо и снимаемо протезиране; Термоформинг и приложение в зъботехниката; Ортодонтия; Въведение в научно-изследователската дейност;

Наставничество в зъботехниката; Мениджмънт и маркетинг в зъботехническата практика и Комуникация и умения за работа в екип.

2. Учебната практика и преддипломният стаж трябва да се провеждат в лаборатории на членове на БАЗ.

Препоръки към законодателя

1. Законодателят трябва да предприеме необходимите действия за създаването на отделни съсловни организации на специалистите по здравни грижи, които сега са задължени да членуват в БАПЗГ, но не желаят това.
2. Законодателят трябва да проведе консултации и предприеме мерки за организирането на обучение по магистърска програма по специалността „Клиничен зъботехник“.

Препоръки към зъботехниците

1. След като се запознаят със структурата, задачите и целите на БАЗ, зъботехниците трябва да отправят конкретни препоръки за подобряване на нейната дейност.
2. Ако практиките им не отговарят на изискванията на ЗЛЗ, те трябва да ги пререгистрират.

НАУЧНИ ПРИНОСИ

1. Проведено е мащабно, целенасочено и задълбочено проучване върху историческото развитие на професионалните сдружения и съсловната организация на зъботехниците.
2. За първи път у нас се изследва мнението на членовете на БАЗ и преподавателите по специалността “Зъботехник“ относно нагласите им към БАЗ и други важни за съсловието въпроси.

Приноси с теоретичен характер

1. Обогатяват се познанията с малко известни факти и събития от историческото развитие на професионалното сдружаване на зъботехниците през периода 1910- 2022 г.
2. Историческата периодизация за развитието на Централното зъботехническо сдружение, СЗБ и БАЗ позволява идентифицирането и проследяването на приоритетите и дейността им и донякъде на членската маса.
3. Проучени са характеристиките, политиките и стратегиите на професионалните организации на зъботехниците в чужбина и е проведен сравнителен анализ, което може да помогне за подобряване на работата на БАЗ.
4. Проучен е чуждият опит относно дейността и обучението на зъботехниците в чужбина и е направен сравнителен анализ.
5. Разработена е методика за СДО на зъботехниците у нас.
6. Разработена е методика за наставничеството при обучението на зъботехниците по време на обучението в СМТЛ.
7. Разработени са методика за акредитация на СМТЛ/МТЛ към МДЦ като база за СДО и два съответни формуляра.
8. Разработена е програма по „Въведение в научно-изследователската дейност“ за СДО на зъботехниците.

Приноси с практико-приложен характер

1. Отправени са конкретни препоръки към БАЗ, трите български медицински университета и медицинските колежи към тях с

цел изпълнение на законовите разпоредби в отговор на очакванията на съсловието на зъботехниците.

2. Доказано е, че СДО на зъботехниците може да се провежда или в същите учебни заведения, или в центрове за СДО от доказани специалисти, сертифицирани от БАЗ.
3. Проведен е SWOT - анализ на дейността по специалността.
4. Разработен е модел на развитие на дейността.
5. Разработена е стратегия за развитието на професията.

ПУБЛИКАЦИИ ВЪВ ВРЪЗКА С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. **Варнева М.** (2021) Зараждане на съсловните организации в здравеопазването - място и роля в профсъюзното движение в България (1877 г.-1944 г.). *Българска наука* (137):104-114.
2. **Варнева М.** (2021) Професионални съюзи и сдружения в българското здравеопазване за периода 1944-1990 г. *Българска наука* (142):101-110.
3. **Varneva M.** (2021) Revival and establishment of professional associations, professional organizations and associations in Bulgarian healthcare (1990-2019). *East European Scientific Journal* (70) 6:15-22.
4. **Варнева М.** (2021) Законодателна основа на съсловни организации на зъботехниците. *Българско списание за обществено здраве, здравна политика и практика* 13(2):26-36.
5. **Варнева М.** (2021) Историческа периодизация на професионалните сдружения на зъботехниците в България. *Варненски медицински форум* 10 (прил. 1):290-298.
6. **Варнева М.** (2021) Мнение рабочих по специальности „Зубной техник“ об их профессиональной организации. *International Electron Scientific and Practical Journal “WayScience”*: 263-269.
7. **Варнева М.** (2021) Продолжающее послевузовское обучение зубных техников в Болгарии. *International Electron Scientific and Practical Journal “WayScience”*: 270-275.
8. **Varneva M.** (2021) Демографические характеристики, профессиональный статус и квалификация зубным техникам в Болгарии. *Национальная Ассоциация Ученых* (68):14-19.
9. **Varneva M.** (2021) Demographic characteristics, professional status and qualification of teachers in the speciality “dental technician”. *Евразийский Союз Ученых (ЕСУ)* 84(3):28-32.
10. **Варнева М.** (2020) Зараждане и развитие на дейността на зъботехниците в България. *Социална медицина* 28(3):10-15.

11. **Варнева М.** (2020) Правно регламентиране и създаване на Българската асоциация на зъботехниците. Социална медицина 28(2):18-22.
12. **Варнева М.** (2020) Професионално-съсловни организации на зъботехниците в България. Ретроспекция. Зъботехническа лаборатория 6(1):14-26.

ПРИЗНАНИЯ И БЛАГОДАРНОСТИ

Същинското изследване и успешната защита биха били невъзможни без подкрепата на колеги и приятели.

Благодаря на колегите от Катедрата по Социална медицина и организация на здравеопазването за това, че ми подадоха ръка, оцениха идеята ми и получих полезни съвети.

Благодаря на Председателя на БАЗ, както и на председателите на 25-те РК на БАЗ, дали разрешение и оказали съдействие при провеждането на проучването.

Благодаря на колегите от практиката, които са участвали активно в ръководството на сдружението „СЗБ“ и споделиха спомени и архивни документи.

Благодаря на колегите, завършили обучение по специалността в България и живеещи в чужбина (Гърция, Норвегия, Малта и Англия) и колегата, завършила обучението си в Канада и живееща там, че споделиха мнението си за съсловните организации, в които членуват.

Благодаря на уредника в Музея по история на медицината към МУ-Варна (до лятото на 2022 г.) за оказаното съдействие и осигурения достъп до библиотеката на музея.

Като член на съсловието от 1983 г. смятам за необходимо историческите факти за сдруженията на зъботехниците да бъдат съхранени и да заемат полагащото им се място в пантеона на медицинските професии и техните съсловни организации.

Искам да завърша с една мисъл на великия Сократ: *„За да разбира човек нещата, трябва да познава тяхното начало“*.